

ЧД-252/9

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА СССХІ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

КЊИГА 9

Др ВАСА ЧУБРИЛОВИЋ

ТЕРМИНОЛОГИЈА ПЛЕМЕНСКОГ ДРУШТВА
У ЦРНОЈ ГОРИ

БЕОГРАД
1959

Др ВАСА ЧУБРИЛОВИЋ

**ТЕРМИНОЛОГИЈА ПЛЕМЕНСКОГ ДРУШТВА
У ЦРНОЈ ГОРИ**

Београд
Издавачка кућа
Савеза српских научних институција
1960.

Сарајево
1961.

И. Бр.

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES

MONOGRAPHIES

TOME CCCXXI

INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE

Nº 9

Dr VASA ČUBRILOVIĆ

TERMINOLOGIE DE LA SOCIÉTÉ
ORGANISÉE EN TRIBUS AU MONTÉNÉGRO

Accepté à la VIII Séance, du 18-XII-1958, de la Classe des Sciences sociales

Rédacteur

BORIVOJE DROBNJAKOVIĆ
Membre correspondant de l'Académie
directeur de l'Institut d'Ethnographie

BEOGRAD

1959

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига СССХІ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
Књига 9

Др ВАСА ЧУБРИЛОВИЋ

ТЕРМИНОЛОГИЈА ПЛЕМЕНСКОГ ДРУШТВА
У ЦРНОЈ ГОРИ

Примљено на VIII скупу, од 18-XII-1958, Одељења друштвених наука

Уредник

Дописник БОРИВОЈЕ ДРОБЊАКОВИЋ
директор Етнографског института

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

Научно дело

ВЕОГРАД

1959

САНКЦИОНАЛНА АКЦИЈА

АДВОКАТСКА ПОСЕДА

САНКЦИОНАЛНА АКЦИЈА

САНКЦИОНАЛНА АКЦИЈА
САНКЦИЈА НА ЧОВЈАНСКИХ

БАСНЕ СПРОДНОМЕДИЈА У ПОДНІЖНІЙ

САНКЦИЈА
САНКЦИЈА СПРОДНОМЕДИЈА
САНКЦИЈА СПРОДНОМЕДИЈА

САНКЦИЈА СПРОДНОМЕДИЈА

САНКЦИЈА СПРОДНОМЕДИЈА

САНКЦИЈА СПРОДНОМЕДИЈА

Слог: Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Каракића 5
Штампа и повез: Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28

САДРЖАЈ

	Страна
1. Увод	1
2. Породица, фамилија, обитељ	8—10
3. Дом, кућа, хижа	10—17
4. Задруга	17—18
5. Род	18—24
6. Братство	24—31
7. Колено	31—33
8. Ближика	33
9. Племе	33—44
10. Закључак	44—47
Напомене	47—53
Résumé: Terminologie de la société organisée en tribus au Monténégro . .	53—54
Регистар	55—59

У овом раду, који је настарију свога научног рада, а у којем су изложени називи обитељи, браћа, рођаки, мајчињи и тешкој топографији називи кућа, зам, хана, двор, мориште, Ђак-мес, села, крај. Све ови топографски изрази код старијих Словена првобитни су својим синтаксом да расширију облицима називи старосрдечних друштава, а мајчињију и своје што пропријетет и географски значај. Поред тога, старосрдечни и топографски називи тако се менjuju по својим значајима да је овој тешко најавити, па је патронимични назив обухвата првиједрељиве топографске дојеве, а тада усек реповским облик старијег племенског друштва.

Следију да се окојију и најбољи називи старије и стварне геополије, који су пријестојалији редовној организацији старијих друштава. Јако Д. Р. Ајрсије и подругају неко је у веома друштвеним градитељствима узимају називе из историје и географије, а један је из њих један чисто старији, подједнако се срећујући називи: *дјак-џанџија* (Дјак-џанџија — власник дома рођака — дјаку, мајчињији је посредник, порескија је једног истога пристава).

Примите, чиме водите са старим праобртним друштвима ријешите топографије и првичније граде, па чиме смоје друштвено-најаве и праобртније друштве, укога боји чекију у речномју терминологији неким праобртним друштвима, најчешћим врхом каснију симбол, који се у њима претпоставља. Иако гај обухватају неки подједи не само у њима, али и у сличним најавама њијима граде и тешко, пајијеју у истој обијек-

1. УВОД

Проучавајући историју односа племенског друштва и државе у Црној Гори кроз векове и ја сам се суочио са тешким, али врло крупним питањем: које изразе употребити за поједине појмове организације овога друштва и његових правних и друштвених установа. Ово питање је тешко не само при проучавању црногорског племенског друштва, него и осталих друштава те врсте, било наших или других народа у свим временима. Стога сам био присиљен, тражећи порекло појединим изразима, ићи натраг старим словенским и јужнословенским друштвима ове врсте, кад су често пута ови термини настајали.

Још пре појаве класне диференцијације и стварања држава код стarih друштава, уз родовске дејствују привредни и географски чиниоци на изграђивање њихове племенске терминологије. Зато се код стarih Словена, кад су били на овом степену свога друштвеног развоја, уз патронимичне називе: обитељ, браћа, род, племе, јављају и топографски називи: кућа, дом, хижа, двор, двориште, вас-вес, село, крај. Сви ови топографски изрази код стarih Словена повезани су својим смислом са родовским облицима њихова старог друштва, али имају и своје више привредно и географско значење. Поред тога, патронимични и топографски називи тако се мешају по својим значењима да је врло тешко разликовати: када патронимични назив обухвата привредне и географске појмове, а када уско родовски облик старог племенског друштва.

Исто тако је у чисто родовској номенклатури замршен систем сродства по мушкиј и женској линији стварао и ствара тешкоће научницима при проучавању родовске организације стarih друштава. Још Луј Морган запазио је и подвукao како је у овим друштвима тешко утврдiti степене сродства по латералној и колатералној линији, а још теке дати називе овим степенима, уколико се сродничке линије даље гранају. (Латерална линија — непосредна родитељи — деца; колатерална је посредна, порекло од једног истога претка).

Промене, што настају у стariм првобитним друштвима развојем привредних и друштвених односа, појавом класне диференцијације и изграђивањем држава, уносе још већу збрку у родовску терминологију наших племенских друштава: поједини изрази мењају смисао, мада се и даље употребљавају. Иsta реч обухвата више појмова не само у разним епохама историје наших народа и земаља, већ често у истој обла-

сти за исто доба. Ова неодређеност племенске терминологије се повећава када се стварањем држава патронимичним и топографским пријатељују географско-управни називи феудалне управне организације ових држава.

Код нас се на Балкану ово дешава приликом територијализације племена у раном Средњем веку и од почетка изграђивања феудалног друштва и феудалних држава у нашим земљама. Тада се, уз патронимичне називе за веће области као Србљи, Хрвати итд., множе изрази из географске номенклатуре потискујући стару племенску номенклатуру. Новији називи већих и мањих области, које чине географску целину, стварају се претежно по именима река, које протичу кроз ове области: Зета по реци Зети, Босна по реци Босни, Рашка по реци Рашкој итд. И жупе добијају имена претежно по геоморфолошким особинама, а највише по рекама које кроз њих протичу.

У току изграђивања наших ранофеудалних држава речи: жупа, подјупа, кнежина, околина, општина, село, кућа, дом, хижа или двор имају исто тако топографско и управно као и родовско значење. И то све од времена када настаје поступно раслојавање у старом друштву, из кога израста феудално друштво и феудална држава. Управни карактер ових назива одражава се у организационим облицима ових држава, и то тим више, уколико се развијком њихова феудалног друштва и њихова уређења изграђује и њихова управна организација. Тада жупа, кнежина, општина, село, кућа итд. добијају у општем оквиру феудалне државе и њене организације своје обавезе, дужности и своја права опште-привредног, управно-судског и фискалног карактера.

Под кором овако изграђеног друштва и државе феудалне епохе у историји нашег Средњег века жилаво се и даље одржавају родовске снаге, па и родовски изрази за исте појмове. Старе области и жупе морале су непосредно после досељења бити заједница племена и братства. Овај њихов карактер полако је ишчезавао и узмицао испред нових облика феудалног друштва и феудалне државе. Узмицање се вршило без сумње од горње лествице старог племенског друштва доњој, од земље, области и жупе селу, општини, кући и дому. Притом стари, чисто родовски изрази: племе, род, браћа, обитељ остају и даље у употреби као термини родовског карактера, понекде задржавајући у оквиру феудалног уређења наших држава своје привредне и управно-судске функције, засноване на старом племенском уређењу.

И село током времена губи један део својих родовских особина, јер и њега захвата феудализација па добија одређене управне функције у оквиру државне организације, или заједничке обавезе у саставу једног феудалног властелинства. Истина, ове промене теку споро, јер се и код нас, као и свуда, у доба још неразвијеног феудалног поретка, село као друштвени колектив ипак одржава као посебна територијална, привредна, друштвена и самоуправна установа са многобројним особинама старог родовског друштва. Оно се успешно бранило од притиска феудалног друштва и феудалне државе нашег Средњег века управо кроз поменуте економске, друштвене и самоуправне функције. У оквиру ових општинских и сеоских самоуправа Средњег века веко-

вима ће се одржавати нижи облици родовског друштва као братства, кућне задруге, разне врсте комуниза итд.

Овакве установе родовског друштва, почевши од кућних задруга па до братства, могле су се одржати у својим чистим облицима уколико се сељаштво успело одбранити од притиска феудалног друштва и државе и очувати свој слободни посед; у неким жупама средњевековне Хрватске: „дидићи“, родовско мало племство жупе Польица и још неких стarih хрватских жупа међу Јадранским Морем и Гвоздом. Но-мадски и полуномадски сточари у планинама, заштићени катунским самоуправама, имају друштвену организацију још изразитијег родовског карактера. И у жупским областима, где је феудализација, нарочито у Србији немањићке епохе, добрым делом разорила старо племенско друштво, ипак се по селима кроз њихове привредне и самоуправне повластице одржавају сеоске заједнице, а кроз то и родовски карактер унутарње организације села, пре свега у кућним задругама. Отуда толико патронимичних имена за називе села и насеља уопште код нас у Средњем веку.

Овако велике промене у друштвеном уређењу наших средњевековних земаља морале су довести до укрштања стarih племенских и нових феудалних установа и тиме мењати несамо садржај, него и називе стarih родовских друштвених облика и њихових установа. Поред тога, свака је земља под утицајем ових померања и под уливом са стране стварала нове изразе за појмове нове друштвене организације, или је старим називима давала нови садржај, или усвојила страни израз. У истој земљи у разним епохама један термин мења своје значење проширујући га или сужавајући; некад се замењује новом домаћом и страним речи.

И писани извори за старију историју наших народа не доприносе много рашчишћавању проблема старе племенске терминологије. Они су добрым делом на страним језицима: грчком, латинском, италијанском, турском итд. О. Мандић, обрађујући ово питање, навео је читав низ примера, почињући од Цезара и Тацита, како страни посматрачи племенских друштава у Европи не умеју да схвате суштину унутарње организације ових друштава. Стога дају своје називе за поједине појмове у тој организацији који не одговарају њиховом стварном значењу; уносе тако често више забуну у старе родовске термине и што их тумаче.¹

Ни наши домаћи средњевековни извори и литература не пружају много више сигурне грађе за проучавање наше племенске терминологије. Прво, њих има релативно мало, терминологија је неуједначена по времену, и по простору. Јер, и код нас феудално друштво има неутврђену терминологију како за опште друштвене појмове, тако и за правне норме и правне установе. Као и свуда у Европи онога доба и наше средњевековне државе оскудевају у државном законодавству. Преовладава обичајно право; у њему има континуитета у правним одредбама, али управо под утицајем сталних промена у привредним и друштвеним односима мењају се и правне норме, па и називи у изворима за поједине организационе облике друштва и његових установа.

Кад се има у виду све што смо досад изложили, онда је разумљиво зашто је тако тешко било нашим старијим и млађим научним радницима из историје, социологије, етнологије и историје права да научно утврде терминологију нашег племенског друштва за Средњи век. Код Хrvата Ф. Рачки, Т. Смичиклас, В. Клајић, В. Мајкуранић и М. Шуфлај од старијих, Љ. Хауптман, М. Костренчић, В. Новак, М. Барада, М. Мирковић и О. Мандић од млађих трудили су се и труде се да, на основу старијих и познијих термина у народу, по домаћим изворима, употребујући их са страним изворима и литературом, или преносећи аналогијом на Средњи век изразе црногорског племенског друштва на средњевековне друштвене облике у Хrvатској, створе научну терминологију при писању историје средњевековног хrvатског друштва.

Михо Барада, проучавајући ово друштво, отишао је тако далеко да је покушао, слично неким совјетским етнолозима данашњици, да сам ствара нове изразе за разне појмове из уређења родовског друштва у средњевековној Хrvатској. Као разлог је навео да се „сви ти називи од случаја до случаја редовито мењају у значењу, без обзира на савременост извора па се и наша наука још увек лабаво креће у свом уском кругу проблематике назива“.² Он је хтео с тим да избегне забуну, али ју је само повећао, а себи отежао да читаоцу што јасније изрази своје гледање на развитак друштвених односа у феудалној хrvатској држави Средњег века.

Теже је било радити на решавању ових питања при проучавању средњевековне српске друштвене историје српским научницима него хrvатским. Код Срба има мање извора за ово доба него код Хrvата. Поред тога, немањићка феудална држава даље је била одмакла у разарању старих родовских установа у жупама него у неким областима Хrvатске. Зато у српским средњевековним изворима има тако мало података за племенску терминологију. Да би томе доскочили, научни радници код Срба били су присиљени да поједноставе ствари, преносећи терминологију црногорског племенског друштва XVI—XIX века на Средњи век. Овако су поступали старији и млађи научни радници на историји почев од Ђуре Даничића па преко К. Јиречека, С. Новаковића, С. Станојевића, Ј. Радоњића, В. Коровића, В. Поповића до савремених историчара Средњег века, па и мене самог, уколико сам се овим питањима бавио. Слично су поступали антропogeографи и етнолози: Ј. Џвићић, Ј. Ердељановић, Т. Ђорђевић од старијих истраживача нашег племенског друштва, а њима су следили млађи. Правни историчари: В. Богишић, Т. Тарановски, А. Соловјев, у новије доба Д. Јанковић служе се исто тако новијом црногорском племенском терминологијом за сличне друштвене облике у Срећем веку.

Многи старији и млађи истраживачи српског племенског друштва до даласка Турака служили су се новијом племенском терминологијом обрађујући старе друштвене форме и стога што су веровали, па и сад верују, да се није кидао континуитет између старог српског племенског друштва на Балкану у Средњем веку и новог племенског друштва у Црној Гори и Херцеговини, изграђеног у тим земљама за време турске

власти. Ово се тим пре радило, што је терминологија племенских друштава и у светској науци неизграђена и нејасна, па се и тамо прибегавало стварању нових израза или се они узајмљивали од још сачуваних друштава те врсте у свету, па и код нас.

Већ је Морган у свом делу „Старо Друштво“ за поједине облике овог друштва позајмљивао старо-грчке и римске називе или ирске и шкотске. По њему ствара своју терминологију и Фридрих Енгелс у своме делу „Порекло породице, приватне својине и државе“, допуњујући је европским примерима, пре свега из германских земаља, а спомиње и нашу задругу.

Слично је поступала и поступа наука на Западу уопште. Тога се држи и савремена совјетска етнологија, па где не може да нађе до маће изразе, ствара нове или узајмљује од старих Грка и Римљана.

Овако је радио О. Шрадер у своме Лексикону. И он је унео у овај Лексикон изразе из племенског друштва у Црној Гори с образложењем „да се у основним карактеристикама црногорских братстава и у целини и појединачно враћају давно пропале, бесумње братствима одговарајуће творевине индогерманских народа“.³

Међутим, није једноставна примена терминологије црногорског племенског друштва не само за старе друштвене облике пре и после појаве класних друштава и државе, већ и за само ово друштво у Црној Гори од XVI—XIX века. Како је поступно текао процес његова изградњивања у оквиру османског феудалног друштва и државе, тако се развијала и терминологија овога друштва. Стари називи добијали су нови садржај, други су губили стара значења, понегде се примио нови израз са стране да би се јасније означио њихов смисао. Разне племенске области староцрногорске, приморске, херцеговачке или брдске имале су за поједине облике племенског друштва своје називе. И поједина племена имају својих особености при стварању своје друштвене терминологије. Током времена у истој области, у истом племену непрестано се врше промене у називима и њиховом садржају, а све утиче на неуједначеност и разноликост терминологије племенског друштва у Црној Гори не само до XIX века него све до данас.

Више спољних чинилаца унутарњег и спољњег карактера утичу на племенско друштво у Црној Гори, кроз то и на његову терминологију: средњевековна терминологија јужнословенског, српског и зетског Средњег века, највише очувана у сточарским катунима и старим жупама; османско феудално друштво и држава, промене што настају у приморским областима Боке Которске за време млетачке власти од XV до XIX века, па и суседно арбанашко племенско друштво, с којим је један део староцрногорских и брдских племена вековима живео у друштвеној и културној симбиози.

Турско освајање Црне Горе у XV веку разорило је у њој стару немањићку, а после зетску државу и њихово феудално друштво. С овим је довршен процес распадања овога друштва у Зети као и у осталим српским земљама Средњег века, што је почело од смрти Душанове 1355. Само овај процес није био тако једноставан како би то изгледало на први поглед. Распадање Душанове царевине на многобројне мање

и веће феудалне области које ће олакшати Турцима освајање наших земаља, праћено је било у старој Зети крупним нутарњим друштвеним и политичким кризама; одразиле су се ове кризе у пооштреним класним сукобима у оквиру њеног феудалног друштва.

Сточарски катуни надиру из својих планина у ово доба у правцу жупнијих и плоднијих области испод себе, уједињујући се тамо са класно поробљеним жупљанином у борби против старог феудалног поретка у Зети. Цела историја Балшића и Црнојевића Зете од друге половине XIV до конца XV века била је у знаку узмицања стarih феудалних снага пред притиском горских катуна, удруженih са становништвом по старим жупама. Све је то било праћено млетачким надирањем у Приморје, а турским у унутрашњост старе Зете. Ово ће још више слабити отпорну снагу старог феудалног поретка у њој и убрзавати процес јачања племенских снага које су претстављали катунски сточари.

Слом феудалне Зете 1496 и завођење турске власти у њој затекао је ову нашу земљу у пуном јеку померања односа друштвених снага. Освајач је о томе морао да поведе рачуна, кад је концем XV и почетком XVI века укључивао Црну Гору у свој феудални поредак. Границна област према млетачким градовима у Приморју, сада претежно насељена ратничким сточарским светом, Црна Гора је, као и велики део планинских крајева на Балкану, добила мартолоске, филуридијске по властице и самоуправе без завођења тимарског система. На овој основи, повезаној са номадским и полуномадским сточарењем и забаченошћу њихова завичаја, изградиће црногорска братства од XVI—XIX века своје ново племенско друштво.

Дубоке промене у привредним, друштвеним и политичким односима, што настају у Црној Гори од конца XV века после завођења турске власти, одразиле су се у промени читавог низа назива родовског и географско-управног карактера. Турска и у Црној Гори уводи своју управну поделу на сандаке, нахије, кнежине, села и куће. Старе жупе или ишчезавају или се претапају у турске нахије, или се идентификују са новом племенском организацијом. Турска управна организација кроз нахије, кнежине и села негде, као у старој Црној Гори, обухвата у једној нахији више кнежина. Негде ће се нахије ограничити само на области појединих племена, Херцеговина и Брда.

Овако је, у крупним потезима дано, изгледала управна организација турска у Црној Гори. Санџак, нахија, кнежина, названа по самонадзором органу — кнезу који јој је стајао на челу, село тursки „карије“. Тако деле Црну Гору и млетачки извештаји и писци од XVI—XVIII века, називајући кнежине и села „villa“, „communa“, „communitad“ итд. Све су ово изрази географско-управног карактера па на први поглед изгледа да у овој подели слабо што има, што би одавало племенски карактер друштва које је насељавало ову земљу. Али испод коре овако израђене управне организације Турској царству у Црној Гори бујале су и после 1496 оне исте друштвене снаге, што се у њој јављају и XIV и XV веку пред слом српских средњевековних држава. Ове снаге долазиле су све више до израза, уколико се од друге половине XVI века Турско царство и његово феудално друштво буду ра-

спадали, а племенско друштво у Црној Гори узимало маха ослањајући се на своја братства. У XVIII веку црногорска племена ће истиснути из својих кнежина надзор турског феудалног друштва и државе и изградити слободно племенско друштво класичне врсте старих родовских друштава.

Поступним изграђивањем свога племенског друштва црногорски је човек био присиљен да оживелим облицима овога друштва даде и одговарајуће изразе појмовима које су морали обухватити. Он их је, како смо рекли, налазио у старом речнику свога језика за сличне појмове. Притом је мењао, замењивао, допуњавао или проширио значај појединих назива. Морао је то радити, јер је црногорско племенско друштво било исувише изложено разним утицајима, још неуједначено исувише кратко трајало, да би имало могућности и времена да изради јединствену терминологију.

У стању распадања и још неизграђене терминологије затекла је наша и европска наука ово друштво кад га је почела проучавати у XIX веку. Изрази су остали нерашчишћени у самом народу, па се и наша наука мало одмакла у утврђивању црногорске племенске терминологије. Ову терминологију је тим теже било утврђивати у XIX и XX веку, што се процес распадања племенског друштва у Црној Гори у ово доба још убрзао изграђивањем грађанског друштва и грађанске државе. Тако се племенска терминологија и даље мењала под утицајем нових привредних и друштвених чинилаца. Неке речи, које су имале чисто родбинско значење као породица, фамилија, или топографски називи кућа и дом задржаће се и даље. Други изрази, некад претежно родовског карактера, повезани са привредним и управним функцијама установе коју су означавали — као братство и племе — остаће и даље у употреби. Добиће, међутим, друго значење више у економском и родовско-моралном него друштвеном и управном значењу. Овај процес промена у племенској номенклатури у Црној Гори траје и данас.

Обрађујући ово питање не прилазим му с унапред круто утврђеним гледиштем на поједине проблеме, јер сам свестан његове замршености. Желим само да сâm дођем до што тачније терминологије племенског друштва у нашем језику уопште, а за Црну Гору посебно. Нисам присталица стварања нових израза, него да у овој терминологији употребљавамо оне речи, које су у народу уобичајене, а наша их наука већ употребљава. Опасно је при оваквим стварима поједностављивати проблеме, преносећи речи једног доба са једним значењем на појмове другог доба, који немају иста значења. Исто тако мишљења сам да треба избегавати и локализме, речи једне области или једне земље протезати на друге области и друге земље. Поред свега тога, морамо имати опште називе за организационе облике старог друштва и код нас и трудити се да буду прилагођени научној терминологији коју употребљава светска наука за оваква друштва.

Да би ускладио своја излагања с овим задацима, пратио сам историју постanka и развоја појединих речи које се односе на организацију племенског друштва уопште, а у Црној Гори посебно. Обраћао сам пажњу како су они очувани у народном језику у прошлости и данаш-

њици, како их употребљавају историски извори и наша научна литература уопште. На основу ових истраживања трудио сам се да утврдим који би израз најбоље одговарао за поједина доба наше друштвене историје, а који би термини били најприкладнији да се задрже као општи за научну терминологију наших племенских друштава, а пре свега у Црној Гори.

2. ПОРОДИЦА, ФАМИЛИЈА, ОБИТЕЉ

Породица. — При проучавању израза у племенској терминологији почећемо од основне друштвене јединице: породице, обитељи, фамилије, дома, куће и задружне породице. Обратићемо пажњу колико се народ служио патронимичним, а колико топографским називима за ознаку уже породице и како се то диференцирање одразило у нашим изворима Средњег века, турске епохе, уопште, а у Црној Гори посебно; које речи народ данас употребљава, а које су усвојене у нашој науци.

Реч породица, лат. „familia“, иако ретко, спомиње се у нашим средњевековним изворима. Тако у повељи краља Стефана Пиргу Хиландарском: „Попови са својим породицама“.⁴ У Даничићевом речнику књижевних старина српских реч је споменута на два места.⁵ Наводи је на једном месту и М. Пуцић у својим „Споменицима српским“.⁶

У хрватским средњевековним споменицима овај се термин не спомиње, зато га В. Мажуранић и није унео у свој речник, него само речи „пород“, „породити“, „порођење“.⁷

Ни доцније се често не спомиње израз породица у нашим изворима. Место њега у Црној Гори, Далмацији и неким северним областима усвојена је реч „фамилија“, „фамеља“, „фамиља“ из суседне Италије и Немачке. Реч је староиталска и отуд је продрла међу германске и словенске народе.⁸ Реч фамилија одомаћила се у Црној Гори у XVIII веку, где је, вероватно, продрла из Боке Которске, јер се и тамо употребљавала. Спомиње се у једном писму владике Василија Петровића Пиетру Ему 15 маја 1765: „До једине куће и фамилије који се зову Кустудије“.⁹ Термин је у Црној Гори имао шире значење изједначујући се са појмом братства. „Фамилија“ Мартиновићи из Бајица позвала је 1826 на мегдан „фамилију“ Лазаревић из Грбља.¹⁰

Реч породица се шири у новије доба и захвата све веће области. Вук Стефановић Каракић је наводи у своме Речнику и цитира је из народне песме.¹¹ У општем говору, нарочито у науци и литератури, она потискује пре свега у источним областима старе изразе обитељ, понегде дом и кућа. У простонародном говору ове две последње се речи и даље више чују, нарочито у Црној Гори.

Реч породица потпуно се одомаћила у нашој антропогеографској и етнолошкој науци и употребљава се за појам уже породице поред других израза обитељ, дом, кућа, домаћинство итд. Искоришћава га и Јован Љорђевић кад говори о родовском уређењу Црне Горе поред домаћих израза „дом“, „кућа“.¹²

При примени овог израза истраживачи често нису начисто, да ли са њим да обухвате само појам уже породице или да му даду и шире родовско значење. Тако у најновије време П. Шобајић изједначује га са значењем „рода“ кад говори о Херцеговини, а са појмом „братства“ кад говори о Црној Гори.¹³

Обиље. — Термин „обитељ“ је стара словенска реч „стан“, „кућа“, „манастир“, латин. „habitatio“, „familia“. У нашим западним областима употребљавала се одувек место речи породица. Још у Средњем веку означавала је ужу породицу, кућну задругу, ширу родбинску заједницу — дружину и манастирску заједницу.¹⁴

По Даничићевом Речнику у српским средњевековним изворима овај реч означава манастирску обитељ.¹⁵ Спомиње се у Закону винодолском 1288, у Врбанском и Трасатском.¹⁶

У новије доба овај израз означава појам уже породице. У Богишићевом Зборнику народних обичаја спомиње се више у нашим западним областима. У Вуковом Речнику се ограничава на појам уже породице и идентификује се са фамилијом.¹⁷ У савременој терминологији постепено га потискује реч породица.

*

Као што се види, речи обитељ и породица, стари народни су изрази и употребљавани су за ужи и шире појам најнижег организационог облика друштва; допуњава их позајмљени назив фамилија. Све три речи, мада понекад имају и шире значење у прошлости, данас се употребљавају у простом народном говору и у научној терминологији за значење уже или шире кућне заједнице. Тако ће бесумње и даље бити употребљаване.

На крају дао бих једно опште запажање. Уз родовске називе и родбинско значење које обухватају речи обитељ, породица и фамилија много су се у народу више служили и служе топографским изразима „дом“, „кућа“, „огњиште“, „дим“, „вериге“ итд., нарочито у Црној Гори. Крупно је питање топографске и родовске номенклатуре у родовском друштву уопште. И једни и други називи уско су повезани с економско-родбинским карактером организације овог друштва уопште. Најнижи степен овог уређења, задружна и инокосна породица имала је овај карактер. Зато ћу се ограничити само на ову констатацију: Уколико овакво друштво има изразитији родовски карактер, у толико се мање у њему јавља индивидуална породица као засебна економска и родовска јединица, јер се утапа у веће родовске јединице врсте старог рода из епоха пре војне демократије, малог братства и задружне куће из епохе војне демократије и нашег патријархалног друштва уопште у класним друштвима Средњег и Новог века. Овако организована најнижа родовска јединица има у односу према спољном свету изразито економски и друштвени карактер. Зато превладавају топографски називи за њихове појмове не само код нас, него уопште. Ови се тим више примењују, уколико је друштво имало изразитији родовски карактер, мање, како класно друштво разара старе родовске установе и у оквиру ужих род-

бинских заједница. То се нарочито дешава код нас, када нови привредни односи појавом капитализма продиру у ове заједнице разбијајући их најпре као економске, па онда као родовске целине; тако индивидуална породица ступа на место ширих родбинских заједница малог братства и задружне куће. Овај процес траје код нас под посебним условима нашег привредног и друштвеног развоја вековима и још није коначно завршен. Под његовим утицајем родбински називи породица, обитељ, фамилија све више обухватају појмове уже породице и потискују топографске називе дом, кућа, хижа.

3. ДОМ, КУЋА, ХИЖА

Дом. — „Дом“, „дома“, „дом“, „у дому“, „домом“ лат. *domus*, стара је словенска и индоевропска реч. Употребљавала се и употребљава се код Јужних Словена све до данас.¹⁸

По Даничићу, у Средњем веку ова је реч обухватала појам уже породице, задружну кућу, владалачки дом, манастир.¹⁹ Осим код Даничића наведених извора, израз „дом“ спомиње се и у другим средњевековним српским споменицима. Душанов законик га често наводи као место становиња породице или као породицу саму.²⁰ У Законику се тачно разликује „дом“ као место становиња уже породице од „куће“ као ширег појма. У Дечанској повељи Стефана Дечанског 1330 дом је зграда — црква.²¹ И иначе, у средњевековним српским споменицима „дом“ значи, поред просторије где живи једна породица или породица сама, још је чешће назив за манастире.²²

Ова реч је била позната и у средњевековној Хрватској.²³ Често се спомиње у Пољичком статуту: „од дома“, „дома“ итд.²⁴ Употребљава се као и у средњевековним српским изворима претежно да означи место где једна породица станује или породицу у ужем смислу.

Од XV века овај израз често се јавља у Црној Гори и околним областима, а спомиње га и народна песма. Жене, док су код рођитеља, њихову кућу зову „дом“, а кад се удају родитељску кућу зову „род“.²⁵ Ова реч је у Црној Гори у XIX веку била тако одомаћена да је Одбор за прегледање Имовинског законика Црне Горе био мишљења, расправљајући о појмовима речи „дом“ и „кућа“: „Реч кућа је обичнија, али је нижке феле и било би боље да се узме дом, али пошто је необичнија, та реч нека се каже у наслову дом или кућа“.²⁶ Термин се и данас примењује нарочито у Црној Гори и има разно значење, често мешајући се с изразом кућа или га допуњујући. Вук Каракић га у свом Речнику преводи на немачки *Haus*, латински *domus* (фамилија). Идентификује га са речи кућа и наводи примере из народне песме.²⁷ Академиски речник дао је овој речи читав низ ужих и ширих значења, али више „као место, где човек са својим živi — зnačenje se širi na sve ono, što je oko njegove kuće i što je njegovo ili njegovih; još daljim širenjem može se misliti na selo ili grad ili državu, где se je rodio ili gdje živi. Uopće kod većine primera mučno je razabrati treba li shvatiti značenje u širem ili užem smislu“.²⁸ Код ове речи Мажурунић се позива на Академиски речник

за значење „kuća, stan, domovina, zavičaj, otadžbina, baština, rod, pleme, koleno, hiža, svojbina, svojta, bližstvo, bratstvo, krv, vrv i drugo“.²⁹

Наши антропогеографи и етнолози, пре свега они који описују Црну Гору и суседне области, поред других израза за ужку породичну заједницу као „кућа“, „фамилија“ и „породица“, употребљавају и термин „дом“. А. Јовићевић, обрађујући Ријечку Нахију у Црној Гори, даје дефиницију овога назива: „Дом се назива оно место у кући, где се пребива, где се налази домаћин и домаћица... Мјесто, где пребива, жена назива домом кућу у којој је удата, где домује (вијек проводи) за разлику од рода, где је рођена и одакле је удата. По дому се назива и старјешина дома — домаћин, а жена која управља женским пословима у кући домарица. Чељад која припада дому, то је домаћа чељад. Домаћин претставља дом, стога у набрајању дома и домаћин имају исто значење.“³⁰

Овај се назив ређе чује у областима изван Црне Горе, али га под именом „дом“, „домови“, „домаћинство“ све чешће примењују наши етнолози и статистичари. Тако се одомаћује уз реч кућа као други назив за ужи појам места где станује једна породица.

Из изложене историје о употреби речи дом види се да се она формирала од најстаријих времена до данас у нашим земљама и то претежно са значењем места, зграде, где станује једна породица или породица сама. Мада је имао, а има и данас других ширих значења, ипак се овај израз кудикамо више ограничава на споменуте појмове него реч кућа. У том се смислу треба примењивати и у нашој терминологији за племенско друштво.

Kuća. — Много је теже приказати историски развој речи „кућа“ него „дом“. И ово је стара словенска реч, што се употребљавала а употребљава и данас у разним значењима. Прасловенски је значила шатор, сеница, колиба, лат. *aedes, domus*, итд.³¹

У српским средњевековним изворима наводи се врло често и то у разним значењима. Спомиње је Доментијан у XIII веку, а Даничић наводи неке примере из српских средњевековних повеља; исто тако Академски речник у Загребу и В. Мажуранић у својим Приносима.³²

У Законику Душановом кућа као зграда за становље спомиње се у члановима 90 и 223.³³ У том смислу спомиње се израз у још неким средњевековним српским изворима.³⁴

У средњевековним хрватским изворима реч „кућа“, „кући“, „обитљ кућна“ налази се у Закону винодолском од 1288, у Статуту Веприначком 1507 и Статуту врбанском, а спомиње га и Польички статут и то претежно као зграду, где се станује.³⁵ И у Новиградском зборнику ова се реч у неколико чланова спомиње као зграда где се станује.^{35a}

Кућа као појам за зграду и чељад што у њој живе, уствари је и у Средњем веку најнижа економска и управна јединица, са читавим низом колективних права и дужности — како њених чланова међусобно тако према држави, властелину и селу: заједничко плаћање њених чланова државних пореза и феудалне ренте, колективна кривична одго-

врност — према државној и феудалној власти за дела, почињена од њених чланова, крвна освета по обичајном праву итд.³⁶

Душанов законик и ту прави тачне разлике кад цитира кућу као имање, чл. 9, 57, 144, као место за становање чл. 10, 17, 52, 57. Пореске обавезе по кући чл. 156.³⁷ У истом смислу употребљава се реч и у другим споменицима Средњег века у Србији и Босни.³⁸ Она се спомиње у овом значењу и у повељи Ивана Црнојевића манастиру цетињском 1485: „свака кућа“.³⁹

Кућа као владалачки дом употребљава се у свима нашим државама Средњег века.⁴⁰ Овај се назив често спомиње у повељама српских, босанских и зетских владара Дубровчанима у XIV и XV веку: „Из моје куће“, „од моје куће“, „моја кућа“, „од куће ми“ итд.⁴¹

Реч обухвата у Средњем веку и значење задружне куће.⁴² Душанов законик утврђује појам куће као задруге у чл. 52, 66, 70, 71. Чланови 52 и 71 утврђују колективну одговорност кућне задруге за „зло“ што би починио неко од кућне чељади: „брат, или син или рођак“; кривице се ослобађају братственици који нису у задрузи, али штету плаћа „господар“ тј. кућни домаћин.⁴³ По члану 66 „кад су браћа заједно у једној кући, па их на дому неко позове на суд, парничиће се онај, који се од њих суду јави.“ Има право да каже „даћу на суд старијега брата.“⁴⁴ Законик разликује кућну задругу састављену од браће, оца и синова и других робака одељених хлебом и имањем, али који станују на једном огњишту, од кућне задруге у правом смислу речи, где се уз заједничко огњиште има и заједнички „хлеб и имање“. Само ову последњу врсту кућне задруге он сматра кућном заједницом, такву заједницу не признаје ако поред заједничког огњишта није и заједничко имање, заједничка производња и потрошња добра.⁴⁵ У повељи Ивана Црнојевића манастиру цетињском 1485 овај се израз помиње у истом смислу: „и што је кућне земље Остојића“.⁴⁶

У примедби на чл. 179 Душанова законика Стојан Новаковић је тачно дао значење речи кућа као управне јединице у Средњем веку: „Као што је село најмања управна јединица у држави тако је кућа управна јединица у селу. На кућу се у старо време више полагало него на личност, старе статистичке белешке броје куће, огњишта, димове, откуд се објашњава димница, кућа је одговорала за своје чланове, као што ћемо видети и зато су работе по властеоским селима разрезиване на куће. По томе је сасвим природно, што система кривичног јемства, коју видимо тако развијену у Душановом законику, почиње од куће или задруге, којој је опет кућа и средиште и претставница.“⁴⁷

Поред ових значења овај термин је у Средњем веку обухватао и друге појмове као кућа-манастир, кућа трговачка радња, „куће“ насеље итд. Основна значења су ипак била кућа - зграда, место где станује инокосна и задружна породица, као родбинско-економска заједница, кућа као најмања управна економска и пореска јединица, са читавим низом колективних одговорности, права и дужности у држави и селу, владалачки дом, манастирска заједница.

Кућа у Новом веку. — Од слома наших средњевековних држава реч „кућа“ ако се није проширила по честој употреби и по различитости појмова које је обухватила, сигурно се није сузила. Употребљавала се у свима нашим земљама како у народу, тако и у науци и књижевности. Управо због тога је тешко утврдити јој значење, које би одговарало појединим појмовима.

У Црној Гори, као и свим земљама под Турцима, још први турски прописи — дефтери села деле на махале, куће и баштине; тако у првом попису турском Црне Горе за време Скендер-бега Црнојевића 1521 и 1523.⁴⁸ И у доцнијим турским и млетачким пописима кућа се наводи као термин за најмању јединицу у селу. Тако ову реч употребљава и Вук Стефановић Карадић у свом опису Црне Горе.⁴⁹ Споменули смо да се Одбор за прегледавање Имовинског законика Црне Горе за овај појам колебао између речи „кућа“ и „дом“; био је за дом, јер је кућа „нижке феле“ израз, али пошто је у народу „обичнија“, остало се притом да се употреби и један и други назив.⁵⁰ По кући се и порез, харач назива у Црној Гори „кућарина“.⁵¹ И други писци говорећи о Црној Гори деле село на „куће“, „огњишта“, „димове“, „вериге“ итд.⁵² Ј. Ердељановић стално наводи ову реч поред речи „дом“, „огњиште“, како се у ком племену назива.⁵³

У значењу кућа као најмања управна јединица, реч се употребљава и у осталим нашим земљама.⁵⁴

У разном смислу обрађена је реч кућа и у нашим речницима. Вук је у Речнику кратко обрађује, додајући јој одговарајуће речи по смислу: дом, село, двор, кућа, кухиња, наводећи читав низ израза изведен од ове речи: кућаница, кућаник, кућар, кућарина, кућевни, кућење, кућер, кућерак, кућерина, кућарица, кућетина, кућити, кућић, кућница итд.⁵⁵ Академски речник у Загребу опширно обрађује све појмове који обухватају назив кућа, било у народу или народној књижевности: кућа као зграда, где се станује; кућа као зграда и уједно чељад у њој; као управна јединица; као родбинска заједница у смислу инокосне и задружне куће итд.^{56a} Овај термин у множини „куће“, означавао је у народу насеље. У Црној Гори више оваквих кућа на окупу чинило је посебно насеље у оквиру села, а оваква насеља носила су име братства која су их насељавала. „Ђекоја су племена опет раздијељена на села, а у ђекојима нема села никаквог, него су подијељена само на братства која иако се зову по презименима и на многим мјестима имају куће у гомили.⁵⁶ У истом смислу употребљавају и други писци израз „куће“, као село или део села, махала.⁵⁷

Изразом кућа служило се и служи се код нас у ширем и ужем смислу, кад се хтело да обележи место где се станује. Затим, само зграда где је огњиште, и напокон, у новије време онај део куће, зграде, где је огњиште, кухиња у данашњем смислу, супротно просторијама где се спава и иначе станује, соба.⁵⁸ У Тимоку се кућа зове „хижа“ или „дом“; хижа је старији израз, кућа је нови.⁵⁹ У племенским областима Црне Горе и у Паштровићима свугде је служила или служи реч кућа за значење које обухвата место становања и зграде једне породице. Његош се служио овом речи за сличне појмове:

„Како ти се кућа осамила“.⁶⁰

„И њихове куће попалисмо“.^{60a}

„Ето жене, дјеца куће“

„И остало све имуће“.⁶¹

Вук Стефановић у свом опису Црне Горе наводи: „У свима кућама, било да су на један или на два пода, само је једна просторија у којој сви живе. У средини и у углу гори ватра где се готови јело и гдје се кад је хладно грију“.⁶²

Колики се значај придавао овом појму и значењу куће, уопште, види се из следећег навода Јовићевића: „Кућом у ширем смислу зову се све оне сухоте и оделења, које један исти кров покрива, а у ужем смислу се кућом зове само оно оделење, где је огњиште.“⁶³ И даље: „Човјек ако има кућу, рачуна се у становника села и племена, а чим остане без ње престаје бити сељанин тога села и свога племена. Да не би Црногорци остајали без куће, dakле, да не би били за своју домовину изгубљени, закон у Црној Гори забрањује да се кућа и рало земље може никоме и за икакав дуг продати“.⁶⁴

Колико је црногорски човек везан и данас за свој завичај преко поседовања куће видело се 1945 и 1946. У Војводини су Црногорцима даване лепше и боље куће, са бољом земљом, али они су се нерадо растајали приликом колонизације са својим старим кућама. Многи од њих стављали су као услов да се преселе у Војводину на немачка имања и да задрже и своје старе куће у Црној Гори.

Као што се види, појам куће као зграде и места за становање мењао се последњих векова уколико се почеле градити веће куће са више просторија. Некада је кућа била једноћелична с огњиштем у средини. Овај тип куће одржало се код већине Јужних Словена све до XIX века. Одатле тако упорно одржавање појма за реч кућа, као зграде и места за становање. Поступно зграда за становање постоје двоћелична, затим са више просторија. Тада се појам куће као зграде све више ограничава на ону просторију где је огњиште и где се преко дана борави, кухиња у данашњем смислу речи.⁶⁵ Остале просторије већ према својој намени добијају посебне називе: соба, ћилер, вајат итд. Овај развој значења речи кућа доживела је и Црна Гора последња два века. Зато ће овај израз као просторија где се станује, било одвојена, ако је грађена за једну породицу, или са више станова, остати трајан назив. Ужи појам куће за место где ватра гори, полако узмиче пред изразом кухиња, како у граду, тако и у селу. У нашој научној терминологији, топографски узејвши, уједначена је примена ове речи као економске и управне јединице у оквиру једног насеља и као зграде и места за становање. Зато је неће бити тешко употребљавати и даље. Није тако са применом ове речи у патрономичном значењу као инокосна и задружна породица, или још више братство.

Кућа у значењу инокосне и задружне породице употребљавала се и употребљава се у свима нашим земљама: стари изрази обитељ и породица, фамилија, и новија реч задруга никад нису тако примењивани за означавање породице, као кућа било у ужем појму „инокосна“ или

у ширем „задружна кућа“. Под овим називом обухваћен је појам и шире родбинске заједнице братства у Црној Гори. Богишић у свом Зборнику наводи за то примере из Лике, Славоније, Далмације, Херцеговине, Црне Горе и Боке Которске.⁶⁶

Занимљиво је да се овај израз у новије доба стално меша у научној терминологији са патронимичним и топографским речима породица, домаћинство, дом, итд. Јиречек употребљава израз кућа, или породица. Њему се братство дели „у поједине породице које се називају куће“.⁶⁷

У Насељима српских земаља, где се описују области ује Црне Горе, кућа има претежно значење зграде или места за становање, а мање означава породицу у патронимичном смислу. Где се употребљава на овај начин, често се мешају појмови, па се породица дели на куће.⁶⁸ М. Филиповић дели куће на домаћинства „14 кућа са 16 домаћинстава“,⁶⁹ 102 куће са 108 домаћинстава“. На другом месту наводи „41 сљeme са 51 кућом“.⁷⁰ На другом месту други писац дефинише: „Скуп свих сродних кућа које потичу од једног претка зове се род или фамилија.“⁷¹

Нарочито у бившим племенским областима Црне Горе, Херцеговине и Боке Которске кућа као патронимични израз има најразличније значење. Ту се највише меша појам куће као места за становање и куће као родбинске заједнице, породице. Овај израз означава тамо не само инокосну породицу, задружну породицу или кућу, него и мало братство. По В. Богишићу реч кућа у овом смислу обухватала је: 1) мужа и жену са децом; 2) оца с одраслим и ожењеним синовима и с унуцима; 3) ови набројани без оца који је умро. Нема ове врсте куће у Црној Гори врло често, а да се састоји из туђих људи, уколико се и то дешавало то су онда били ближи рођаци, а највише прећашњи дељеници.⁷²

И Вук на овај начин дефинише појам куће као родбинске заједнице: „Има кућа у којима живе по двадесет, тридесет душа заједно. Овакве куће имају старјешину кога сви слушају у свима пословима“.⁷³

И доцније се у сличном смислу кућа, породица, употребљавала ова реч.⁷⁴ Такође код Паштровића кућа има у же и шире значење. Богишић је за ужу породицу, кућу или дом, увео израз „инокосна кућа“, а за ширу „задружна кућа“. У народу се зашири појам ове врсте кућне заједнице употребљавао и употребљава израз „јака кућа“ и „дружина“. У новије доба термин „дом“ потискивао је реч „кућа“ за ужу породицу било инокосну или задружну“.

Реч кућа обухватала је и обухвата у простонародном говору и у научној номенклатури за племенско друштво у Црној Гори и појам малог братства. „Кућом се често зове братство или део братства“.⁷⁵ У овом смислу дефинише кућу и М. Филиповић у Енциклопедији Југославије: „Већа братства обухватају још више мање сродничких целина, које се означавају именима: род, кућа, близика“.⁷⁶ У истом смислу је тумачи и Ердељановић.⁷⁷ Овај термин се често примењује при означавању групе породица неког истакнутог главарског братства, као „Бошковића куће на Оријој луци“ у Белопавлићима, јер је била „јака главарска кућа“.⁷⁸ На другом месту Шобајић место речи кућа у овом смислу спомиње „уже братство Пајовића“. С овим значењем термин кућа се јавља у народној песми, а употребљавају је и Паштровићи у

својим исправама од XVI до XIX века: „Мене је Вуковић од куће“, у смислу малог братства.

Из свих разноврсних назива за кућу и њено значење од најстаријих времена до данас може се ипак нешто закључити: реч се употребљавала кроз векове претежно за појмове кућа као место за становање, зграда, куће мање насеље, кућа као најмања економска и управна јединица у селу; кућа родбинска заједница — инокосна породица у ужем смислу, задружна породица у ширем и мало братство у најширем значењу. Употреба ове речи за све ове појмове уносила је и уноси забуну и у народну и у научну терминологију.

Суштинско је притом мешање топографских, имовинско-правних и родовских, а пре свега друштвених функција појма куће. Мишљења смо да овај термин треба у научној терминологији искоришћавати онде, где је највише уобичајен у народу и науци, а од општеје карактера. То је кућа зграда, куће насеље, кућа као најмања економска и управна јединица. Њене друге називе родбинског карактера треба поступно замењивати јасним и одговарајућим терминима. Мешање топографских и патронимичних назива код појма кућа потекло је из заосталог привредног и друштвеног развоја нашег патријархалног друштва. Промењени и привредни и друштвени односи довели су до распадања овога друштва и његових установа, а кроз то је порастао и значај индивидуалне породице, било инокосне или задружне. Зато се већ много раније и у народу и у науци показала потреба да се појам куће као породичне заједнице замени терминима који више одговарају томе: породица, обитељ, дом, домаћинство итд. Овај процес још је у току, нарочито од како се под утицајем развитка капиталистичких и социјалистичких привредних и друштвених односа од XIX века на овамо све више распадала и распада задружна кућа или породица. Ово треба имати у виду, па у науци доследно спроводити утврђене чињенице и створене закључке.

Слично стоје ствари и са називом „кућа“ за „мало братство“. Он се код нас примењивао претежно у старим племенским областима. И тамо се давно осетило да овако разноврсно примењивање термина кућа доводи до забуне и стога се поред њега за ужи појам куће јавио израз дом и фамилија, а у новије доба породица. Братство као најшири појам код израза куће још непрестано прави збрку. И ту би наука могла да избегне мешање појмова употребљавајући термин „мало братство“ место термина „кућа“, јер више одговара смислу и јаснија је него неодређена реч кућа.

Реч „хијка“, „хиша“, кућа, дом, термин у првенственом смислу породица и племе, употребљавала се код стarih Словена, а и данас се употребљава код већине словенских народа.⁷⁹ Јавља се у српским изворима Средњег века.⁸⁰ Код Срба доцније овај израз потискују речи кућа и дом. Још се чује у области Тимока. У западним нашим областима претежно се одржава код Кајкавца. По Мажуранићу „хијка значи у сјеверних странах навластито задружни дом, кућу задружну. Према томе прелази у значењу и на саму задругу, скуп задружне чељади.“⁸¹ Овим се изразом служе стари извори за ознаку „за велике или овеће задужне племените обитељи, дијелове племена или братства...“⁸²

4. ЗАДРУГА

Први је ову реч увео у употребу Вук Ст. Каракић у свом Речнику 1818 за појам „задружна кућа“, „кућна задруга“, „задружна породица“ или, „породична задруга“. При обрађивању значења речи „кућа“ утврдили смо да је њен шири појам као родовске и економске заједнице обухватао и овај. Утврдили смо да је он био неодређен, мешао се са другим појмовима, нарочито са смислом који означава породицу. Већ издиференцирано наше друштво у XIX веку тражило је стварнији и одређенији израз за овај смисао, зато га је Вук и увео преко свога речника и дао му тумачење: на немачком *Hausgenossenschaft*, супротно појединој породици — *plures familiae in eadem domo (more Serbico)*. Више породица у једној кући по старом српском обичају. Притом је навео и примере за овакве шире породичне заједнице у Србији и Далмацији.⁸³

Пре увођења овога термина за задружну породицу постојали су разни изрази за њен појам: „кућа“, „велика кућа“, „јака кућа“, „хижка“, „друштво“, „кућна дружина“, „скупчина“, „фамилија“.⁸⁴ У Границарским статутима 1737 и 1754 за овај појам употребљавао се латински термин *communio*, немачки *Hauscommunion*, *Hausgenossenschaft*, *Hausgemeinschaft*, *Gemeinhauserai*, француски *communauté de famille*, *association de famille*, енглески *houze-community*, *family community*.⁸⁵

Ова нова реч за ширу породичну заједницу продире током XIX века у научну номенклатуру, књижевност, па и сам народ. Већ 1844 Грађански закон у Србији уводи овај термин за ознаку шире породице као „задруга“, „кућа“, или „задружна кућа“. Још приликом објављивања свога Зборника 1874 Богишић избегава термин „задруга“ и „задружна кућа“, и употребљава реч „шира обитељ“, замењујући стари израз „велика кућа“.⁸⁶ Богишић је већ 1884 усвојио овај термин за задружну породицу у својој расправи: „О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата“ Београд 1884. В. Мажурањић ју је унео у своје Приносе и дао јој дефиницију „vrsta zajednice obiteljske, navlastito seljačke, zemljoradničke“.⁸⁷

Од друге половине XIX века овај термин ће освојити све друштвене науке код Срба. Код Хрвата га убрзо примају Рачки, Смиличиклас, Клаић, Шишић и готово сви историчари права. Сви покушаји да се замени са старим изразима „кућа“, „хижка“, „стожер“ нису успели. У вези с тим О. Мандић добро примећује да су ови изрази месног карактера за поједине области у Хрватској. Осим тога, реч је усвојена у европској науци као научни термин. Примио га је Фридрих Енгелс за овај појам у своме делу Порекло породице, приватне својине и државе. Исто га је тако усвојила друштвена наука у СССР-у и Француској.⁸⁸

Мандић добро додаје за Хрвате: „Budući da je ovaj naziv već postao običajan u naučnim krugovima i tako stekao pravo gradjanstva, može se zadržati kao termin, kojim će se označiti posebni demokratski oblik rodbinsko-imovinske zajednice“. On se само боји да не nastane меšanje izraza kuća, zadruga sa „raznim proizvodno-potrošačkim kolektivima“. Zato s pravom предлаže пуни израз „kućna zadruga“.⁸⁹

М. Барада покушао је у последње време да одбаци овај термин као и изразе обитељ, породица за означавање кућне задруге као родбинско-имовинске заједнице. По њему, нарочито последња два израза више означавају крвну везу, дакле имају патронимични карактер. Уместо тога за кућну или породичну задругу даје свој израз (родбинско-дворна заједница), јер да више обележава економско значење овакве заједнице.⁹⁰

Мислимо да је ново-скован израз неубичајен и тежак, зато неупотребљив. Одувек су кућна или породична задруга, ма којим се термином обухватале, у прошлости означавале у нашем патријархалном друштву уску повезаност сродства и економије. Обе функције родбинску и економску обухвата и реч кућна или породична задруга.

Овако схваћена кућна или породична задруга, задруга у ужем смислу, може се и даље задржати у нашој научној терминологији. Она тачно одваја појам шире породице као економске и друштвене заједнице од уже инокосне породице, која се састоји само од оца, мајке и деце. Исто тако речи „кућна задруга“, „задружна кућа“ и „породична задруга“ праве јасну разлику од друштвених кооперација ширег значења као „потрошачка задруга“, „земљорадничка задруга“, „чиновничка задруга“ итд. Ни по тој линији неће бити забуне при даљој употреби ове речи у нашој научној терминологији.

5. РОД

Реч „род“, „родбина“, „родитељи“, „родити“, прасловенска је и употребљава се од неких ариских народа; код Литаваца, у староиндском језику и грчком. „Долази с истим или сличним значењем у свим словенским језицима.“⁹¹ За овај појам има више назива у немачком језику: Geschlecht, Geburt, Gattung, Art, Stamm, Herkunft, Frucht.⁹² У Средњем веку разноврсно је било значење овог термина све у вези са родовским уређењем и родовским односима. Зато је тешко утврдити на основу извора код ове речи коју врсту родбинства означава: кућну задругу, братство или општи појам родбинства по мушки и женској линији. Даничић у свом Речнику наводи примере за поједина значења израза „род“ у Средњем веку. Из исте основе потичу и речи „родити“, „родитељ“, „родим“, „народ“ итд.⁹³

У смислу „род“ — „genus“ — са претежним значењем кућне заједнице и малог братства Даничић наводи из српских средњевековних извора неколико примера: „Брат његов и њихов род“, „Некому другому од рода мојега“, „Ко од синова моих или рода господства ми“ итд.⁹⁴

Душанов законик у члану 41 даје дефиницију речи род: „Који властелин не узима деце, или узима децу, па му помру, те по његовој смрти остане баштина пуста, то нека баштина његова буде ономе ко се нађе из његова рода до трећега братучеда“.⁹⁵ Чл. 52 овог Законика допуњава смисао речи „род“ као кућне задруге, ближике и братства: „За неверу и за сваку кривицу неће плаћати ништа ни брат за брата, ни отац за сина, ни рођак за рођака, родим за родима који оделито у својим ку-

ћама живе, а скривили нису; плаћаће само онога кућа који је скривио“⁹⁶. Чл. 132: „И да нема у пороти рођака (родима) ни пизменика“.⁹⁷

У сличном смислу јављају се речи „род“, „родство“, „родим“ у још неким српским средњевековним изворима. Први пут се овај термин спомиње у повељи Стефана Првовенчаног манастиру Жичи 1220.⁹⁸

Овде реч има више значења жениног рода. У неколико повеља спомињу се попови са „родом“.⁹⁹ Овде овај термин има смисао наведеног у чл. 43 Душановог законика, кад се говори о праву наслеђа властеоске баштине „до трећега братучеда“. Константин (Дејановић) 1388 забрањује икome „од тога родства“ да тражи натраг неку купљену њиву и поклоњену манастиру св. Вазнесења у Штипу¹⁰⁰. У уговору босанског бана Стефана са Дубровчанима 1332 предвиђа се за случај неког спора, ако у њему учествује „од банова рода тко, да му су поротници његова племена“¹⁰¹.

У смислу значења ове речи „ближика“, „братство“, као и у средњевековним српским изворима употребљена је она и у Винодолском закону од 1288. Чл. 31 „још, ако би неко убио неког кмета или од рода кметова“, плаћа глобу општини и његовој ближици. После глобе добијају „дјеца убијеног ако има дјецу — другу половину његова ближика“. Ако утекне пола плаћа (његова) кривчева ближика, а пола његови наследници.¹⁰² Овако се овај термин употребљава и у старој Зети, што се види из писма Ђурђа Црнојевића када 1492 „враћа Голубовићима земљу“.¹⁰³

Према томе, по правним изворима нашег Средњег века термин „род“ обухвата претежно појам родбинства по мушкију линији. Стога се уз њега јављају изрази „са браћом“, „ближика“, „сродство“, „родим“, и подвалачи се притом разлика између уже породице, кућне заједнице са браћом и ширег појма ближике, коју обухвата крвно сродство по мушкију линији у ужем и ширем обиму; зато овај израз у Средњем веку потсећа много на кућну задругу, мало братство и ближику у родовском, економском и кривично-правном смислу.

Поред овог значења термин „род“ у Средњем веку обухвата у патронимичном значењу и општи појам сродства по мушкију и женској линији, затим шири појам народа, човечанства и хришћанства¹⁰⁴.

Реч се употребљавала и употребљава и данас у истом смислу како у простом народном говору, тако и у научној терминологији. Карадић га обрађује у своме Речнику у општем и посебном значењу: „Haus“, „Geschlecht“, „Stamm“, propinquus“, „родбина“, „својат“, „својбина“, „својта“, „сродство“, „отражина“, „траг“, „људски род“, „господскога рода“, „од рода“, „отишла жена у род“. Додаје притом и речи изведене из исте основе: „родом“, „родбина“, „родиља“, „родина“, „родитељ“, „родитељка“, „родити“, „рођак“, „рођени“ итд.¹⁰⁵

В. Мажуранић даје исто само још проширене значење: род, gens, врста, seks, колено, племе, дом, хиља, породица, обитељ, propinquitas, propinqui, consanguinei, блиштина, блиштво, сродство, сродници, род као плод, природ. Он дели род по мушкију линији, agnati, по женској cognati. Реч означава и „својту у широком значењу“.¹⁰⁶

Академски речник одређује разне појмове овога термина у биологији и етнологији: род биља и животиња; код човека: сродство,

родбина, порекло, нараптај, потомство, народ, врста итд. У ужем значењу реч значи сродно чељаде, сродна чељад, „који чине родитељи, њихова дјеса и најближи родјаци, ако живе zajedno s njima, а у шirem značenju svi rodjaci u najširem značenju rječi“. ¹⁰⁷ По овом Речнику „u prvenstvenom značenju rod znači roditeljsku kuću žene, gdje je živjela prije udaje i odakle je odvedena u novi dom“. „Svoj je dom, a tudi je kuća“. ¹⁰⁸ Род по Речнику значи и лоза, прародитељи и њихови потомци заједно, genus ac sanguinis, stirps, origo, Stamm. Неко може бити „рода племенитог“, „рода господскога“, „краљевскога“. ¹⁰⁹ По Мажурањи и Академском речнику термин „род“ обухвата, dakle, у етнолошком смислу опште појмове сродства по мушкију и женској линији и има много ређе значење родбинства у смислу породице, сијељи, куће или братства. Овакав смисао речи род одржао се до данас у простом народном говору.

Тако се употребљавао и употребљава овај назив и у Црној Гори. По Богишићу, у род се рачунају они чланови који су своји по мушкију крви, а ту се рачуна и жена уodata у други род, али не њена деца: „Род се зову сви они који произлазе од једнога родоначелника — били мушки или женски, али по мушкију крви те носе једно презиме, ипак само до неког степена, например око четвртог. Сви даљњи рођаци, који носе исто презиме, сачињавају братство па се зову рођаци или братственици, али тако да је сваки члан рода уједно и братственик, а сваки братственик није свакому члану рода. Не само сваки род и свако братство, него и свако братство и свако племе зна сваколике своје родове до најпрвога“. ¹¹⁰

У Паштровићима овај термин има исто значење као и у Црној Гори. Истина, ретко се употребљава у народу, али одива кад иде својима родитељима каже „идем у род“. Јер, „под родом се најчешће подразумева дом родитеља и њихових најближих рођака, а понекад се, ако је упитању заштита, ова реч употреби у смислу читавог братства“. Мушкарац у Паштровићима никад неће за своју кућу рећи „род“, него „дом“. Иначе и тамо сви крвни сродници по мушкију и женској линији чине ближе и даље сродство. Јаче је сродство по мушкију „дебелој крви“, него женско сродство по „танској крви“. Међу собом се крвни сродници зову „својта“. ¹¹¹

У сличном смислу употребљава се овај израз и у другим нашим областима. И тамо, као у Лици, Буковици и у Котарима у северној Далмацији, родитељску кућу уodata жена назива „род“. ¹¹² Род се свугде дели по мушкију „дебелој крви“ и по женској „танској крви“. Он се уз изразе „својта“, „родбинство“, „родство“, „сродство“, „роднина“ употребљава свугде, али више у општем значењу сродства, него у конкретном смислу. ¹¹³

Из досад изложеног даде се утврдити да се термин род употребљавао и употребљава у народу, пре свега у Црној Гори и околним областима у општем смислу сродства, слично речи својта, донекле ближика и у ужем смислу сродство по оцу по мушкију и по женској линији. У средњевековној Србији према писаним изворима израз је понекад служио да претстави појам порекла од једног претка, ближика или братства у ужем смислу.

Смисао речи „род“ у општем значењу сродства обрадили су и наши речници и то: Вуков потпуно, а Мажурунићев и Академиски речник претежно.

Међутим, у новије доба, наша наука све чешће употребљава овај термин за приказивање појма братства малог и великог, задружне породице, или као шире друштвене заједнице, племена, приказујући првобитно друштво било на основу матријархата или патријархата.

У значењу род, братство, задружна породица овај термин употребљава и Радоњић у преводу Јиречекове Историје Срба.¹¹⁴ У хрватској историографији нерашчишћени изрази за појам рода за Средњи век довели су до још веће забуне него у српској историској науци.

О. Мандић, дајући критику старе терминологије нашег средњевековног племенског друштва, истакао је да је „apriorna kruta shema „rod-pleme“, које су се čvrsto držali pisci, tumačeći društveno uređenje u Hrvatskoj do XII stoljeća. U toj shemi „rod-pleme“, pojedini pojmovi nisu objašnjeni. Pri njezinoj primeni naročito udaraju u oči neodređenost prvog elementa roda“. „Pisci, који су се bavili problemom uređenja u ranofeudalnoj Hrvatskoj, nisu nimalo načisto o njegovu sadržaju. Rački isprva smatra da je rod jednak zadruzi, ali kasnije uopšte napušta тaj појам izjednačujući zadrugu s porodicom. Smičiklas najprije tvrdi да je rod jednak bratstvu, а неколико strana dalje говори о рodu i obitelji“. На jednom mjestu Klajić izjednačuje rod sa zadrugom, али га inače jedva i споминje. Шишиć je rod, задруга i породица исто. Mažuranić su isto jednaki „rod i obitelj“, а M. Lanoviću „rod i zadругa“. Lj. Hauptman ne pravi razliku izmedju roda i plemena. M. Barada misli da su rod i pleme sinonimi, kojima se mogu prevoditi rimski nazivi genus, generacio itd.“¹¹⁵

Мандић је мишљења да у војној демократији не морају постојати родови „у свакој конкретној друштвеној организацији првобитне заједнице“.¹¹⁶ По њему, Морган и Енгелс говоре само о „materinskom rodu“, као друштвеној i proizvodno-potrošačkoj единици. Ali ni jedan ni drugi ne smatraju da bi rod kao таква proizvodno-potrošačka zajednica morala постојати u svom očiјском облику na višem stepenu društvenog razvijenosti, kad je društvo организовано na temelju rodbinskih odnosa po očinstvu.“¹¹⁷ Мандић усваја Енгелсову дефиницију да је очински род „rodovska zajednica koja se ponosi zajedničkim poreklom i koja je povezana u jednu posebnu zajednicu, помоћу одредjenih društvenih i religioznih ustanova“.¹¹⁸

Стога је њему разлика између очинског рода и братства у томе, што је „očinski rod apstraktan pojam, koji pretstavlja jednu od općih zakonitosti u prvobitnoj zajednici. tj. nužnost njezina razvitka prvobitne zajednice pokazuje kao konkretnajava, uvjetovana materijalnim i moralnim uvjetima područja, na kojoj bi se razvijalo hrvatsko društvo.“¹¹⁹ Из ових разлога предлаже Мандић употребу термина „братство“ уместо „род“ за средњевековну друштвену историју Хрватске. Он је зато тим пре, што се овај израз осим у Винодолском закону, за разлику од Руса, никде не примењује у средњевековним хрватским изворима.

У Мандићевој критици терминологије раног феудалног друштва у Хрватској бесумње је тачно да се термин род употребљавао за разне појмове друштвене организације овога друштва. Међутим, и то је тачно,

да се овај израз за разне облике родовског друштва примењивао још од старих Словена и да га и данас многи словенски народи, Руси, у том смислу употребљавају. Треба прецизирати у ком значењу ћемо га ми примењивати кад говоримо о племенским облицима нашег средњевековног друштва.

Показали смо да се термин род употребљава у српским средњевековним изворима у разном смислу, па и за појмове породичних заједница врсте задружне куће и братства. Зато се поставља питање да ли за историју нашег средњевековног друштва примењивати, како предлаже Мандић, термин братство за све степене сродства у оквиру родовске организације овог друштва, разликујући мала и велика братства, или за ужу групу породица повезаних крвним сродством задржати израз род као део шире братственичке родовске заједнице. Једно је тачно у Мандићевом запажању по питању израза род да он и у народу и у науци обухвата апстрактан појам, који означава друштвене заједнице засноване на крвној вези. Стога он највише одговара да се с њим означава општи појам за бескласно друштво у историји Јужних Словена. Да ли ће се употребљавати за појам шире или уже родбинске заједнице, у смислу кућне задруге или братства, а још више племена, ствар је од практичног карактера. У српским средњевековним изворима он понекад има то значење и могао би се искористити и за тај смисао, али доиста би то само уносило збрку у појмове, нарочито оне, који обухватају кућне задруге, братства и племена. Јер, поред тога, ова реч треба да обухвати значења: род старог друштва из епохе матријархата, род, сродство по оцу по мушкиј и женској линији, родовско друштво као један од израза за првобитно друштво, род група породица — од истог претка данас итд.

Израз „родовско друштво“, „родовско уређење“ одомаћио се у нашој послератној друштвеној историји поред других термина за овај појам: „првобитно друштво“, „старо друштво“, „патријархално друштво“, „племенско друштво“ и „родовско-племенско друштво“. Он ће се даље у том смислу моћи примењивати.

Кад смо код питања примене термина род у нашој средњевековној друштвеној историји, изнео бих неколико мисли о нашој средњевековној терминологији уопште. Бесумње да је она и код нас, као и свугде у свету, још нерашчишћена и да ће требати доста времена и труда да се колико-толико среди. Као што је опасно за прецизност изражавања при стварању ове терминологије стварати нове термине, исто је тако тешко спровести примену опшите утврђених у науци израза за појмове појединих облика овога друштва и за нашу средњевековну историју. Они ће се моћи примењивати само у општој научној литератури и у уџбеницима, али при изради монографија писац ће морати ићи од случаја до случаја и, наводећи у Средњем веку употребљаване термине, давати им тумачења, наводећи у исто време и уобичајене речи за такве појмове у општој терминологији. Методски узевши, мислим да је то најбољи начин да се поново не унесе забуна у тумачење ових појмова и њихових израза како су стварани у току историског развитка нашег друштва.

Ово би тим пре требало да се учини, што се употреба термина род на разне начине врши и за разне облике друштвене организације у нашој науци и за нашу новију друштвену историју. „Род“ као групу породица од једног претка употребљавају многи савремени антропогеографи и етнолози у неплеменским областима наших земаља. Као такав он је од Првог светког рата потпуно продро у нашу научну терминологију. Тако поступају Т. Радивојевић, П. Јовановић, М. Лутовац, А. Урошевић, Ј. Трифуноски, С. Мијатовић, Р. Павловић, М. Карањовић, М. Филиповић и други.¹²⁰

М. Филиповић у свим својим радовима у Насељима израз род употребљава за појам шире породичне заједнице. Он је у монографији о Гласинцу дао и дефиницију рода за цивилне области наших земаља: „По више породичних задруга, које су истог порекла, сматрају се родом. Род није организован, и обично породице једног рода живе растурено по разним селима. Данас већ поједине породице од истог рода немају ни заједничко презиме, али обично знају да су имали заједничку славу, поред свести о заједничком пореклу, и не узимају се у роду све док се зна да су род, мада се сматра да је род само до пет колена. Другог значаја није имао род на Гласинцу ни раније ни сада — функције рода односно братства на Гласинцу има село, које је редовно састављено од породица разних родова и разног порекла.“¹²¹ Сличну дефиницију рода у овом смислу дао је Филиповић и у Енциклопедији Југославије.¹²²

Пошто се овако схваћен израз „род“ увео у нашу науку, а морала би се на неки начин направити разлика између ужег и шире групе породица истог порекла која се у племенском друштву у Црној Гори називала некад „кућом“ некад „братством“ и сличне групе породица истог порекла, како ју је дефинисао Филиповић за Гласинац у неплеменским областима наших земаља, мислимо да би се термин „род“ за неплеменске области могао у том смислу примењивати: групе сродничких породица од истог претка, које ништа друго не погезује осим порекла и обичаја везаних за заједницу једног порекла.

Овај се израз тешко може угпотребити у истом смислу као у цивилним областима при обради историје племенског друштва у Црној Гори. Тамо функција рода има изразито не само родбински, него и економски и општи друштвени карактер са читавим низом веза које проистичу из једне овакве друштвене установе као економске, родовске и друштвене заједнице уопште у свима правцима њеног живота. Поред свега тога, у новије доба наши га антропогеографи и етнолози употребљавају у том смислу.

Јован Љидељановић је међу првима почeo примењивати у терминологији црногорског племенског друштва овај термин да би с њим означио ужу групу породица истог порекла по мушкиј линији, где се некад употребљавао израз „кућа“, или „братство“. ¹²³ Употребљава га у истом смислу и Филиповић у Енциклопедији Југославије за сличан појам, а с њим и други, кад пишу о црногорском племенском друштву.¹²⁴

У најновије доба Сретен Вукосављевић доследно спроводи у својој расправи о динарским племенима за појмове малог и великог

братства израз не „род“ него „братство“. Мислимо да при томе треба остати. Реч братство за овај облик племенске организације у Црној Гори, како смо га приказали, више одговара стварном значењу овога појма, него израз род, јер, како смо утврдили, термин род у племенским областима обухвата оште појмове сродства и родбинства по мушкиј и женској линији на бази очинства, тј. по пореклу од једног претка. Код овога значења термина „род“ у терминологији племенског друштва у Црној Гори морамо остати, иначе ће се направити још већа забуна.

6. БРАТСТВО

Термин проистиче из речи „брат“, стари индоевропски и словенски назив; множина ове речи „браћа“, „братија“, „братја“ „стари је колектив“ и имао је значење нашег братства, одговара грчкој речи φράτρια, лат. *fraternitas, affinitas gentis, generatio, congeneratio, confraternitas* итд., немачки *Bruderschaft*, употребљавао се и употребљава се за овај смисао код већине словенских народа.¹²⁵ Уз ову реч јавља се врло рано код Словена и термин „братучед“ — синовац, рођак.¹²⁶ И у нашим средњевековним изворима јавља се за појам родбинско-економске заједнице, веће и мање групе породица, више се употребљава израз „братја“, „братија“, него реч „братство“. Он обухвата појам ширег и ужег родбинског колектива. „Ни моја браћа, ни братучеди ни ини мој род“.¹²⁷ У истом смислу спомиње се овај израз у уговору бугарског цара Михаила Асена са Дубровчанима 1253.¹²⁸ Кад се у средњевековним повељама набрајају поклоњена села са људима на баштинама, спомињу се домаћини „са братијом“. На исти начин се наводе и власи у својим катунима.¹²⁹ Овде свугде термин „братја“ има значење уже родбине: браћа рођена или од стрица.

У босанским средњевековним изворима ова реч се врло често јавља у повељама, где властела сведоче са својом „братијом“ или „братјом“.¹³⁰

У средњевековним хрватским изворима реч „братја“, „братија“, браћа употребљава се у истом смислу као родовски колектив уз ознаке „прави“, „добри“, „рођени“, „присни“, „кровни“, „врвни“, „ближњи“, итд. Односи се „на све рођаке ближе и даље, паче и уопће све људе истога братства, племена, града, мјеста итд.“¹³¹

Полички статут разликује браћу „присну“, „непремприсну“ и „даону“. „С браћом ближњом али даоном али врвном.“¹³² „Ако је ко ubio brata prisnoga brata nepreremprisnoga toliko ima biti tiran koliko mu je bio blizu u bratctvu.“¹³³

Сама реч „братство“ ређе се спомиње у нашим средњевековним изворима него реч „братија“, „братја“ или „род“. У Душановом законику је нема, а уколико се и спомиње у другим споменицима претежно се односи на манастирску братију.¹³⁴

Термин „братство“ за ознаку ширег родбинског колектива ретко се јавља и у средњевековним хрватским изворима. Спомиње га Винодолски закон од 1288 у смислу латинске речи „confraternitas“.¹³⁵ Брат-

ства као побожна црквена удружења спомињу се у средњевековним хрватским изворима и доцније.¹³⁶ У једном документу из Рмња 1451 — наводи се „судац са свим братством пургари“.¹³⁷

У XV веку реч „братство“ јавља се у вези с изразом „племе“ у Херцеговини и Црној Гори, у повластицама Дубровнику кнезу Радославу Павловићу 1423: „Обетовасмо се вам братство и племе господина Радослава у свакој љубави имати.“¹³⁸ У потврди кнеза и властеле дубровачке да су преузели поклад војводе Сандаља Хранића стоји: „На име реченога господина војводе Степа и његовога братства и племена“.¹³⁹ У пресуди Дубровачког суда од 7 маја 1447 у неком спору једног дубровачког поданика и Радосава Ивановића из Требиња наводи се како је он изишао пред суд „за се и за сву своју браћу и за све своје братство“. У том документу реч „братство“ се спомиње још на неколико места. Из овог спора Радосава Ивановића и неких дубровачких поданика због убиства, које је расправљано пред дубровачким кнезом и судијама, јасно се види да се овде под братством мисли на крвну заједницу више породица која тражи крвну освету и плаћање вражђе за свог убијеног члана. Цео судски поступак по овом питању много личи на слична мирења због убиства и плаћања вражђе, доцније у Црној Гори.

У Црној Гори реч „братство“ у смислу родовском наведена је у одлуци Ђурђа Црнојевића 13. XII. 1492 да врати натраг земље Голубовићима које им је одузео Иван Црнојевић. Кад су они од Ивана Црнојевића пртерани „преко мора“ не по њиховој кривици, „неко по позлобници и попадници од братства и од племена нашега . . . наступи братство наше Малоншићи, наше баштине притиснуше и разузеши, једно подаше господству ти, а друго по својој доброј воли.“ Уз реч братство јавља се овде и термин „племе“.¹⁴⁰

На основу изнетих података може се утврдити да се кроз цео Средњи век у појединим нашим областима одржавају шире родовске заједнице са више или мање очуваним елементима родбинског, економског и општедруштвеног карактера, које су обухватале и међусобно повезивале уже и шире групе породица, крвно међусобно везане. Овакви родбински колективи јављају се исто тако код босанско-херцеговачког племства као и код влаха у катунима и сељака по жупама. Понегде, као у неким областима Хрватске, па и Босне, даде се вишемање утврдити њихов родовски карактер кад су у питању шире родбинске заједнице. У осталим областима је то већ теже. Стари словенски израз „братја“, „братија“, браћа употребљава се за ову врсту ширег и ужег друштвеног колективи, заснованог на крвном сродству, претежно све до XV века. Занимљиво је да се термин „братство“ за овакве колективе место речи браћа јавља од XV века у Херцеговини, Црној Гори и Польцима, дакле управо у оним нашим областима, где ће се од тога века развити племенско друштво. Требаће још испитати колико се овај израз био очувао у народу до XV века за тај појам, мада о њему немамо засад података, а колико су га собом донели сточариски катуни, кад од XIV века почину плавити по овим областима жупе испод себе, разарати стари феудални поредак и ударати темеље свога племенског друштва.

Из ових, па и других разлога, није лако било тачно пронаћи израз за појам „братство“ у друштвеној историји нашег Средњег века. У српској историографији несамо што су недостајали извори, него је и старо племенско друштво у немањићкој држави било више разорено, па се зато и овде прибегло позајмљивању ове речи за друштвену историју Средњег века из црногорске племенске терминологије. Код Хрватске ствари стоје друкчије. Они имају више сачуваних извора, а и мно-гборојни елементи старог родовског друштва очували су се у неким њиховим областима све до XV века. У тим изворима има података и о облику родовске друштвене организације, чији би појам обухватала и реч братство. Само, пошто су извори претежним делом на латинском језику и термини који се односе на овај појам су латински: *fraternitas, affinitas, gentis, generatio, congeneratio, confraternitas, domus, fillii, de genere, parentela, parentes* итд. Смисао речи братство у старим хрватским споменицима обухватају и термини „колено“, „коленшина“, „племе“, „племеншина“.¹⁴¹ Сви ови изрази старог порекла обухватају и друге појмове, осим појма братство. Стога се све до данас у хрватској друштвеној историји није рашчистило питање који термин треба употребити за појам шире заједнице родбинске, економске и друштвене, а који би имао значење речи „братство“.

Први је Фрањо Рачки увео у хрватску племенску терминологију Средњег века за овај појам израз братство.¹⁴² Узајмио га је из црногорске племенске терминологије. В. Мажуранић га је одомаћио у хрватској историографији и правној историји својим „Приносима за хрватски правно-повјестни рјечник“, дајући му на основу извора и широко тумачење: „Pod bratstvom i plemenom razumjevamo u prvom redu samo one skupine rođova, koje na svojoj baštini sjede uz zajedničku općinu, jer postoje ili su postojali kao upravni organizmi i pravni subjekti. Takova su bratstva sastojala od većeg ili manjeg broja obitelji.“¹⁴³ С овом дефиницијом Мажуранић је дао доиста тачно тумачење значења овакве племенске заједнице са њеним родовским, економским, територијалним, судским, војним и управним компентенцијама, какве ћemo наћи и код црногорских братстава, кад је црногорско племенско друштво било у пуном развоју. Овако их је наука утврдила и код других народа на овом степену друштвеног развића. Свуде се братство јавља у родовском друштву као међустепен задружне или инокосне породице и племена. Код Грка се овакав друштвени колектив звао *φρᾶτερια*, код Римљана *gens*, а код Немаца *Sippe*. По Шрадеру, који термин братство усваја за све Јужне Словене, карактеристичне особине црногорских братстава „одговарају у целини или појединачно давно ишчезлим, сличним родовским установама индогерманских народа“. Код Германа, Грка и Римљана она је војна, економска и крвна заједница.¹⁴⁴ Сличну дефиницију братства даје Луис Морган у своме делу „Старо друштво“ и Г. Енгелс у своме делу „Порекло породице, приватне својине и државе“. Српска историографија је врло рано у XIX веку у својој општој терминологији за родовска друштва уопште усвојила црногорску племенску терминологију, па и за појам братство. По Јиречеку и Радонићу код нас су се стара племена делила „на братства, код Дубровчана преведено *fraternit  *,

старо-грчки φρᾶτις огранак од φηλῆ.¹⁴⁵ У истом смислу употребљава овај израз за Средњи век и наша етнологија.

Сличну дефиницију братства за Средњи век дала је и Енциклопедија Југославије, М. Филиповић: „Установа братства преживљавала је током времена у нашим земљама успоне и падове. У првим столећима по доселењу на Балканско Полуострво Јужни Словени су живели у племенима, па су морали имати и братства. У познијем Средњем веку, у доба државне самосталности, нема уопште помена о правим братствима, али се у западним крајевима, у латинским изворима, помињу заједнице које личе на братства: веће или маће групе породица са заједничким именом по претку или месту становља, које су под управом или признају ауторитет заједничког старешине и могу да имају и заједничко неподељено имање.“¹⁴⁶

У новије доба водила се дискусија о термину братство и његовом значењу за средњевековну друштвену историју Хрватске између М. Бараде и О. Мандића. М. Барада побија Мандићево тврђење, које је и иначе углавном усвојено у нашој науци, да је братство, како су га дефинисали за ово доба хрватске историје најпре Фрањо Рачки и В. Мажуранић, стara хрватска друштвена установа (сеоска заједница). По Баради: Сеоска заједница је „društveno-imovna zajednica, a ne osobna. Istom posle, kad u seosku zajednicu sve većma prodiru načela individualnog vlasništva na uštrb svojine, osobni mjesto stvarnog osnova, istom tada naziv bratstvo moglo je imati značenje neke odredjene društvene ustanove kao što je slučaj u Crnoj Gori novijega vremena“.¹⁴⁷ Из тих разлога, пошто се никде у средњевековним хрватским изворима не спомиње термин „братство“ у значењу неке друштвене установе, особито не сеоске заједнице, „kad bi se i usvojio za pojam, „seoska zajednica“ taj bi naziv unio i stvorio još veću zbrku u upotrebi naziva društvenih ustanova i onako zamršeni u izvorima i u našoj nauci“.¹⁴⁸

О. Мандић, пошто је усвојио термин „братство“ и његову дефиницију, како су је дали Рачки и Мажуранић, у латинским изворима за средњевековну хрватску историју називаним „genera“, у хрватским писаним споменицима „племена“, даје своју дефиницију средњевековног хрватског братства. За њега је то скуп „većeg ili manjeg broja zadругa ili njihovih ostataka, koje povezuje u jednu cjelinu predaja, da svi zajedno potječu od istog rodonačelnika, po kome se bratstvo obično naziva“.¹⁴⁹ По Мандићу, „bratstvo ostaje rodbinska grupa, koja još podržava vezu sa zemljom као proizvodnim sredstvom, a njegova se političko-teritorijalna komponenta povezuje s drugima u poseban oblik „rodbinsko-teritorijalnu župu“ ili „pleme“.¹⁵⁰

Мислимо да је Мандићев метод у основи тачан. М. Барада је при проучавању термина „сеоска заједница“ као економске и територијалне категорије доиста испуштао из вида родовски карактер ове заједнице у Хрватској Средњег века. Међутим, оно се једно од другога не може одвојити и јављају се заједно у свим временима, у свим земљама, „Марка“ у западној Европи, „сеоска општина“ и „село“ у средњевековној историји не само Јужних Словена, него код свих словенских народа.

Вредан је пажње Мандићев покушај да докаже да су средњевековна Хрватска племена по свом унутарњем саставу као родбинске, економске и управно-територијалне заједнице у суштини била братства. О овом питању ћемо говорити, кад дођемо до израза племе. Овде ћемо само додати да је изван сваке сумње потребно при утврђивању терминологије родовског друштва за наш Средњи век направити јасну разлику између термина „братство“ и термина „племе“. Они су два различита степена у организацији овога друштва, па ће реч братство морати да обухвати онај друштвени облик ове организације који претставља прелазни степен између инокосне, задружне куће и племена као шире територијално-управне јединице, састављене од заједнице више или мање слободних братстава.

Много чешће и са јаснијим значењем употребљава се реч братство у нашим земљама после слома наших средњевековних феудалних држава у XV веку и после обнове племенског друштва у нашим динарским областима од XVI до XVIII века. Тад се поступно учвршћује у народу и у науци овај израз са значењем какво му се данас даје.

Међутим, и ту је требало дugo времена да се он најпре одомаћи у нашим динарским крајевима. Утврдили смо на основу извора да се овај термин јавља у том значењу у Херцеговини и Црној Гори од XV века, када још пре потпуног слома нашег феудалног друштва и државе у тим областима сточарски катуни надиру из планина у Балшића и Црнојевића Зету и у Херцеговину Косача. Али, још се стално мешају појмови термина „племе“ са значењем речи већег братства несамо у Польцима и Паштровићима XVI и XVII века, где се термин „братство“ ретко чује, него више „племе“ за шире, а „ближика“, „браћа“, „кућа“ за уже значење, него и у самој Црној Гори.

За време турске власти у Црној Гори превладавају је, како смо утврдили, систем управно-територијалне поделе на нахије, кнежине и села. Нахија је била изразито управно-територијални појам, а кнежина, село већ је обухватио у себи претежно родовске елементе, чији су носиоци били управо црногорска братства. Она у ово доба чине мање управну, више родовску јединицу у смислу родбинског, економског, управно-судског, љојног, религиозног и опште-друштвеног карактера родовског друштва. Оваква братства у Црној Гори већ од XVI века насељавају део села, једно село, или више села. У Албанији слично насеље управно-територијалног карактера, али са изразито родовским уређењем, па и родовским именом оних братстава која га насељавају, Арбанаси називају „махала“.

Термин братство стећи ће своје пуно грађанско право у племенској терминологији Црне Горе тек од XVIII века, када ће ова братства из своје средине истиснути турску феудалну управу и организовати се као слободно племенско друштво класичног типа у оквиру црногорских племена и црногорског Савеза племена. Овако га схватајући усвојила га је и наша научна терминологија у XIX и XX веку.

Вук Карадић је и овде био најјаснији и најпрецизнији када у свом Речнику даје дефиницију речи „братство“. „У Црној Гори нахије се дијеле на племена, а племена на братства; људи од једног братства

имају једно презиме и славе једно крсно име, и тако су сви као од једног рода.“¹⁵¹

Академиски речник у Загребу наводи разна значења речи братство, латински *fraternitas*: крвна сродност, побратимство, манастирско братство, људи из исте општине и братство међустепен породице и кућне задруге и племена, родовски управно-територијални назив између племена и кућне задруге у црногорском племенском друштву.¹⁵²

У Народној Енциклопедији, писао је С. Томић, „Братство је известан број породица генетички везаних заједничким пореклом, а имају исто презиме и славе исту славу.“¹⁵³

М. Филиповић у Енциклопедији Југославије даје следеће дефиниције братства: „У оквиру племена или неке друге заједнице братство је ендогама група чији се чланови сматрају сродницима по тому што или верују да су потомци једног заједничког претка, али то заиста јесу, а сродство им се рачуна само по једној, мушкиј или женској линији.“ За тај појам се у страној и стручној литератури употребљава ирско-шкотска реч „клан...“ „По правилу свако наше племе састоји се од братстава, мањих заједница или група које се састоје од више родова, још мањих сродничких група или заједница, а те се опет састоје од већег или мањег броја породица. Обично сви ти делови једног братства заједничког порекла потичу од једног истог претка, те је најчешћи случај да сви чланови братства носе и име по том претку. У томе је главна разлика између братства и племена, заједнице вишега реда, мада има племена која су бројем свога људства мања од понеког братства различитог порекла... „Порекло и сродство у братствима код Јужних Словена и Арбанаса рачуна се по мушкиј глави или лози (патрилинейарност) и по том начелу се врши наслеђивање имовине у братству, роду и породици.“¹⁵⁴

Као што се види, у свим нашим речницима термин „братство“ обухвата појмове: групу породица истог порекла повезаних читавим низом веза територијално-управног, економског, имовинског, кривично-правног, војног и религиозног карактера. Црногорско племе као управно-територијална организација родовског друштва и није ништа друго била у XVIII веку, него заједница црногорских братстава. Међутим, сама реч „братство“ у свом историском развоју није увек обухватала у црногорском племенском друштву исто значење и често се мешала све до нашег доба за изразима „племе“, „род“, „велика кућа“. Утврдили смо како је овај термин био ретко употребљаван у нашим средњевековним изворима и да се у црногорским и херцеговачким областима јавља у свом данашњем значењу тек од XV века. Од XV века тешко га је одвојити од споменутих појмова: „племе“, „род“ и „велика кућа“.

По Ердељановићу још почетком XX века Куча се често употребљавао израз племе место речи братство за онај облик друштвеног уређења племенског друштва у Црној Гори, како смо га досад приказивали. Исти случај је и са Братоножићима.¹⁵⁵ У јужној Херцеговини реч племе има два појма: ужи, по којем означава једно братство, и шири по којем се означава цела жупа или нахија, са више разних братстава. Иначе тамо „под братством“ се разумевају они који потичу од једног

родоначелника“.¹⁵⁶ По Шобајићу, Бјелопавлићи у Црној Гори деле се „у пет делова или ужих племена“ а зато се опет сви Бјелопавлићи зову једним племеном, јер, „Бјелопавлићи се, као и остала племена, састоје од много мањих целина, које се зову братства“.¹⁵⁷

И код Малисора у северној Албанији мешају се термини племена и термини великог братства.¹⁵⁸

Поред свих мешања појмова братство и племе у неким областима Црне Горе, ипак је у XIX веку значење речи братство било тамо рашичено. Оно је обухватало шире и уже групе породица, што потичу од једног претка и у организацији племенског друштва чини међустепен између инокосне и задружне породице и племена у територијално-управном смислу. Оно у исто време има и друге компетенције једне шире родовске заједнице: поред заједничког порекла и имена, крсну славу, не жене се међу собом, обухвата их обавеза крвне освете; у економском правцу међусобно се наслеђују, имају заједничке комунице и као друштвене јединице обухватају део села, цело село или више села.¹⁵⁹ По С. Вукосављевићу: „Племе је организација братства. Оно може бити добро уобличено само ако су братства добро уобличена.“¹⁶⁰

По А. Јовићевићу у Ријечкој нахији „Сродство се броји од заједничког претка па овамо. Прво су браћа, па братучеди, па друго-братучеди, трећи, четврти, или осми и десети братучед. Не зна се шта је то презиме, а зна се само шта је братство . . . У обичном говору људи се зову по очевом имену, а не по братству; презиме ће поменути само ако је у другом племену и нахији.“¹⁶¹

Код Малисора у северној Албанији што је у Црној Гори братство, код њих је махала. И код Малисора, као и у Црној Гори, фисови се деле „не само на основи сродства, него и по географском положају“.¹⁶²

Ако се термин „братство“ укоренио у Црној Гори са појмом, који се разликује од „племена“ као вишег облика друштвене организације у црногорском племенском друштву, то није случај са никим облицима тога друштва. У Црној Гори општи израз братство обухвата све оне шире и уже породице које сматрају да потичу од једног претка. В. Богишић у својој забелешци о братствима каже: „После куће најближа група људи којих се свеза у крви оснива јест братство; . . . а оно није једина група међу кућом и племеном, јер у сваком повећем братству има опет помањих братстава као посебних група, али у тим мањим братствима има опет још мањих братстава која су опет посебна група у том кругу.“¹⁶³ За оваква мала братства и П. Шобајић употребљава термин „уже братство“, а А. Јовићевић „мања братства“.¹⁶⁴ По Ердељановићу „И сам назив братства народ употребљава и у ширем смислу — обухватајући њиме све породице које су произашле од истог најстаријег претка, и у много ужем смислу, означујући њиме поједине родове од истог братства. Тако се појмови род и братство у народу прилично мешају. Ми ћемо их ипак сасвим оштро разликовати једног од другог“. По истом писцу и код Братоножића се разликују мала братства од великих па се такав један мањи огранак неког братства тамо назива „трбушчићи“, „трбушка“.¹⁶⁵

О означавању малог братства у Црној Гори говорили смо обраћујући термин „кућа“ и изразе „кућа“, „велика кућа“ и „јака кућа“. Употребу речи „род“ у овом смислу нисмо могли утврдити, а термин „велика кућа“, „јака кућа“ употребљавао се у Црној Гори за ознаку мањег братства, нарочито за познате главарске породице.

Досад обрађена грађа показала нам је да се у нашим земљама одржавају посебни називи за шире и уже групе породица повезаних међу собом не само заједничким пореклом, него и читавим низом других веза родбинског, економског, управно-територијалног, војног и верског карактера. У Средњем веку овакве родовске заједнице имале су разне термине: „племе“, „род“, „братија“, „колено“ итд., од турског освојења поступно превладава израз братство. Реч је била све разумљивија и јаснија, уколико је више обухватала појам братства као родовског колектива у слободном племенском друштву. Уколико се родовски карактер овакве установе у оквиру илазних друштава и држава више мењао, утолико је и његов смисао постајао општији, неодређенији и мутнији.

Кад се у Црној Гори од XVI до XIX века обнавља племенско друштво, термин братство обухвата у себи све основне карактеристике родовске установе сличне врсте у свима родовским друштвима од најранијег доба развитка историје човечијег друштва па до данас. Зато је овај назив, мада нов, продро у терминологију нашег племенског друштва не само у народу, но и у науци како нашој, тако европској. Бесумње да ће он и даље бити тако употребљаван као прелазни члан организације родовског друштва између инокосне и задружне породице и племена. Мораћемо га, како смо рекли, употребљавати и у терминологији нашег средњевековног друштва, уколико се тиче његових изразито родовских особина.

Задржимо ли реч братство у значењу како смо га приказали, он се мора доследно примењивати за све појмове који обухватају уже и шире групе породица између инокосне и задружне куће и племена. Сама подела братстава на уже и мање братственичке, родовске заједнице ма колико изгледала на први поглед мутна, може се рашичити само давањем разумљивије терминологије. Називи „род“, „кућа“, „колено“ итд. за појам уже групе породица у оквиру једног већег братства, како је то примењивао Ј. Ердељановић и још неки писци са њим, не одговарају смислу малих братстава. Наведени термини морају исто тако имати јасно одређено своје значење у оквиру терминологије црногорског племенског друштва и зато их не треба мешати са другим терминима, јер то само уноси забуну. Зато треба консеквентно спроводити за мање делове родбинске заједнице великих братстава изразе „мало братство“, „уже братство“.

7. КОЛЕНО

„Колено“ прасловенска реч, латински: genus, generatio, familia, stirps, progenies, gradus cognationis итд., грчки γένος, γένος, немачки Stamm, Geschlecht, die Generation.

По Вуку ова реч је исто што и лоза, пāс, фамилија.¹⁶⁷ Мажуранић је наводи у разним варијантама и изједначује са терминима род, потомци, покољење, племе итд. Њему речи „кољенштина“, „кољеншчина“ исто су „што i koljeno u prenosnom smislu, ali se pritom misli na posedovna prava, deo imanja itd. što zapada pojedino koljeno roda, bratstva ili plemena.“¹⁶⁸ Академски речник обрађује га у разном значењу: колено као родовска градација — generatio — прво, друго, треће, десето колено; колено као степен сродства, колено — племе, народ, човечанство, колено у смислу порекла, рода, за родитеље и прародитеље (мушки или женско кољено итд.).¹⁶⁹

За Средњи век Даничић наводи више примера за овај термин у смислу потомства „по мушком колену“, по „женском колену“.¹⁷⁰ У Средњем веку се ова реч врло често јавља у нашим западним областима, Босна и Хрватска, уз изразе „натражје“, „останак“, „последњи“ итд.^{170a} Нема га у Душановом законику. Не спомиње се осим на једном месту ни у средњевековним статутима и законима хрватским Винодолском, Пољичком итд. У хрватском преводу Летописа попа Дукљанина из почетка XVI века реч се спомиње, „један од његова колина“, тога је „колина“.¹⁷¹ М. Барада по неким изразима из неких исправа XV века назив „кољено“, „кољеншчина“ тумачи као и Мажуранић у смислу права наслеђа по коленима.¹⁷²

У Црној Гори ова се реч употребљавала и употребљава уз израз пāс, у значењу родбинске везе са потомством и за претке. Његош га у својим песмама примењује у разном смислу, већ како је то уобичајено било у нашем народном језику:

„Бег-Иван бег, јуначко кољено“.¹⁷³
 „Који паде на српско кољено“.¹⁷⁴

У Црној Гори уз колено употребљавана је реч за исти појам пāс, појас, стари словенски термин и примењује се код свих словенских народа у том смислу.¹⁷⁵

У паштровским исправама од XVI до XIX века за појам „кољено“ више се као у Средњем веку употребљавају речи „пошљедњи“, „њих пошљедњијема урмом вијек вијека“, „за себе и своје пошљедње у вјечни вијек“, „урвом у вијечни вијек, њему и његовијем последњијем“. Смисао је као и код хрватских докумената позног Средњег века за речи „кољенштина“ и „кољеншчина“, право наслеђа по степену сродства. У истом значењу се код Паштровића у споменутим исправама место колено употребљавају термини „мушки ред“, „женски ред“, „да пође у мушки ред“, да „иде из реда у ред мушки“, „а од њихових синова првом реду и првим братучедима“ итд.¹⁷⁶ Реч колено у терминологији црногорског племенског друштва не уноси забуну, мада се употребљава у разном значењу. Његов смисао се усрећује на степене крвног сродства, слично речи пāс, било за потомство, или степеновање сродства уопште. Као такав ће и остати овај израз и бити примењиван уз сличне речи као „пāс“, „лоза“, „пањ“ у простонародном говору и у научној терминологији.

8. БЛИЖИКА

„Ближика“, „ближњи“, лат. *propinquus, cognatus, consanguineus*, итд. стара је словенска реч; употребљава се код свих словенских народа, па и код нас.¹⁷⁷

Спомиње се у српским изворима од XIII века.¹⁷⁸ Нема га у Душановом законику. У хрватским писаним изворима овај се термин наводи у Винодолском закону 1288, затим у Польичком и Врбанском статуту.¹⁷⁹ Свуде је значење ове речи „сва родбина и својбина, а јамачно често суседство, братство и племе кад се на продају нуђају земље, тад се том речи означају они, којим пристоји и право прекупа“.¹⁸⁰

Термин „блезика“, „ближика“ одржао се с истим значењем и у црногорском племенском друштву. И овде он значи ближи и даљи род, нарочито кад је у питању право наследства и крвна освета. Код Куча „блезикаштвом“ се назива протежирање рођака и братственика, а ко то ради он је „блезикач“, протекционаш у данашњем смислу речи.¹⁸¹

У паштровским исправама од XVI до XIX века израз „ближика“ се често спомиње — место речи братство — за ознаку ближег и даљег рода поред речи „браћа“ и „племе“. Нарочито се употребљавала при „лижбама“ — тј. кад би зборски официјал у Паштровићима по обичајном праву јавно објављивао да се продаје нечија баштина и позивао ближе и даљње рођаке да се јаве хоће ли они купити ту баштину или неће. Обично би притом изговарао речи: „Приступи близика и купи, јер се продаје баштина“. Тако је поступљено 1697 и много пута се сличан начин објављивања употребио у Паштровићима приликом продаје и куповине неке баштине. Пошто би се трипут тако јавно објавила продаја, понуђену баштину је могао свако купити, ако се нико од близике није јавио да је он купи.¹⁸²

Термин „блезика“ у овом смислу и данас је у употреби у Црној Гори. Примењују га и неки други словенски народи у овом значењу. Пошто је јасно прецизiran и у простом народном говору и у научној терминологији сигурно ће се у овом значењу и даље употребљавати.

9. ПЛЕМЕ

„Племе“, лат. *populus, gens, genus, stirps, progenies, generatio, origo, natio, tribus* итд. Немачки *Stamm, Geschlecht*, келтско германски *pagus*, грчки φῦλον, стара је словенска реч.¹⁸³ Академиски речник код овог термина добро примећује да се и на нашем и страним језицима „не може у сваком primjeru sigurno odrediti koje je pravo značenje, jer se značenja često prepliću uveliko.“¹⁸⁴ Ми ћемо и овде поћи историским путем да утврдимо значење ове речи како би јој нашли одговарајућу употребу у терминологији друштвене историје јужнословенских народа. Истакли смо већ у уводу да, због удаљености прадомовине Словена од стarih средишта античке цивилизације, па и античке писмености, врло су оскудни подаци о њиховом родовском друштву до Сеобе народа. Византиски писци од V до X века дају највише података и за историју словенских племена за сеоба и после сеоба. О словенским пле-

менима од ових писаца говоре Псевдо Цезарије, V век, Прокопије, VI век, Псевдо Маврикије у свом Стратегикону почетком VII века и други. Описујући словенско друштво овога доба они подвлаче, како словенска племена живе у „демократији“, да су „слободна не допуштајући никако да буду поробљена ни да се њима влада“.¹⁸⁵ Исто их тако приказују многи западни и оријентални извори доцнијег доба.¹⁸⁶

Сви ови византиски, западни и оријентални извори од V до X века, кад говоре о словенским племенима, наводе њихова имена, спомињу њихове племенске главаре и друге старешине, говоре о племенским скупштинама. Управо захваљујући унутрашњој снази својих племена словенски народи су и могли да преплаве од V до X века велики део Средње, Југоисточне и Источне Европе.¹⁸⁷ Овако приказују словенска племена пред Сеобу и после Сеобе народа и потврђују и остала историјска проучавања, упоредна филологија, етнологија, археологија и правна историја. У старом словенском друштву племе је чинило највиши степен организације овога друштва; састављено је било из инокосних и задружних породица, малих и велих братстава са свим компетенцијама сваког степена оваквог друштвеног организма, а јављају се и код других народа на степену развоја војне демократије. Свуде је у таквом случају племе заједница слободних братстава како територијална, тако и економска, родовска, војна, религиозна без класне диференцијације и изграђене више друштвене власти изнад себе.

Термин „племе“ усвојен је за ову врсту друштвене организације у нашој науци за старо словенско друштво, па ће се у том смислу и даље примењивати. Није тако једноставна употреба ове речи за друштвену историју нашег Средњег века. За време насељавања на Балканско полуострво и у првим вековима после насељавања старе племенске организације Јужних Словена преживљавају велике унутарње промене. Утицаји нове географске средине, нових привредних и друштвених односа дејствују у правцу разбијања старе родовске организације наших племена; она се територијализирају, географски називи најпре жупа, па земља, потискују родовске називе некадањих племена, а сеоска општина мала и велика братства. Све се то дешава у оквиру појачане класне диференцијације у јужнословенском племенском друштву на Балкану у току развоја феудалног друштва и феудалне државе у нашим земљама Средњег века.

У то време и реч „племе“ почиње да добија други садржај и друго значење. Оно престаје поступно да обухвата појам заједнице малих и великих братстава у оквиру бескласног родовског друштва са наведеним компетенцијама, па се претежно повлачи у своје — сигурно првобитно значење — шире родовске заједнице, засноване на крвној вези већег или мањег броја породица. У суштини термин племе у Средњем веку у оквиру нашег феудалног друштва има и особине великих братстава. Тако га на неким местима спомињу наши средњевековни извори све до слома наших феудалних држава у XV и XVI веку. Поред овог израз „племе“ има и читав низ других значења још у ово доба, а он ће се одржати све до XIX века.

Развитак феудалног друштва у средњевековним српским земљама, нарочито за Немањића епохе, с упоредним изграђивањем феудалне власти државне по угледу на Византију, много је јаче разорио старо племенско уређење у средњевековним српским жупама него у Хрватској и Босни. Ово се запажа и у средњевековним српским изворима. У њима термин „племе“ или има опште значење сродства ужег или ширег, или општи карактер, а мало означава ужку сродничку повезаност на економској, родовској или територијално-управној основи не само код простог народа у жупи, већ и код племства. У Немањића доба губи се траг родовском племству у средњевековној Србији, супротно одржаној родовској организацији код властеоских породица у средњевековној Босни и Хрватској. Ово је већ запазио и Мажуранић.¹⁸⁸

У старој Рашкој и Зети за време Немањића племство има више сталешки карактер. Опште одредбе о његовом положају познате су из Душанова законика. Иначе, ми немамо много података у средњевековним српским изворима о унутрашњем уређењу властеоских рода или братстава. Исто тако мало шта знамо сигурно о организацији родовског друштва код сточарских средњевековних катуна, мада из њихова доцнијег развитка из XV и XVI века може се утврдити да су они у оквиру својих катунских самоуправа сачували основне елементе родовског друштвеног уређења. Из свих ових разлога у средњевековним српским споменицима „село“, „околина“ и „жупа“ као територијално-управне јединице потискују код Срба још понегде очуван термин „племе“, као организације малих и великих братстава. Уколико у средњевековној Србији има још родовских друштвених елемената по жупама, они се одржавају у кругу села као самоуправног органа феудалног друштва и феудалне државе и у кругу кућне задруге.

У смислу значења владаљачке куће или „рода“ спомиње се у средњевековним српским изворима XIII века и реч „племе“: „племена св. Симеона“, 1261.¹⁸⁹ „Од племена краљева и самодржача све српске и приморске земље“.¹⁹⁰ „Од њихова племена“ — Повеља краља Стефана Душана Дубровчанина 1333.¹⁹¹ „И тко буде од муга племена“, Ђурађ Балшић 1373, кад потврђује Дубровчанима трговачке повластице цара Стефана.¹⁹²

Племе у значењу братства или задружне куће спомиње се у повељи краља Стефана Уроша III манастиру Дечанима, 1330. Кад даје протомајсторима Георгију и његовој браћи Доброславу и Николи село Манастирицу он каже: „Да им је и њиховом племену во веки амин.“¹⁹³ У Душановом законику не јављају се термини „племе“, „племенит“, „племенштина“.

У нашим западним областима, Босна и Хрватска, где се више одржало родовско племство него у Србији и Зети, јављају се много чешће изрази „племе“, „племенит“, „племенштина“, „племенита баштина“ у разном смислу и разном значењу; често се ове речи по значењу мешију са речима: „трага“, „траг“, „кућа“, „дом“, „род“, „пород“, „народ“, „порекло“, „кrv“, „нараштaj“ итд.¹⁹⁴

Ови се термини у Босни углавном наводе у вези с родовским друштвеним уређењем босанског средњевековног племства. Реч „племе“

„племенит“, „племенита баштина“ у босанским изворима Средњег века означавју родбинске, имовинске и правне односе властеоских породичних заједница босанског племства; нешто слично у значењу термина „братија“ или „братја“ из овог доба. Види се то из уговора босанског бана Стевана Котроманића са Дубровчанима 1332, када се утврђује да се у случају неког спора између неког члана бандових сродника и неког Дубровчанина узимају поротници „од његова племена“.¹⁹⁵ Радич Санковић дарује 1399 село Лисац властели и општини града Дубровника „у племенито њима и њиховом племену“; „сврх нас и нашега натрашка и нашега племена“.¹⁹⁶

Да се у Босни под речи „племе“ замишљало братство, онако како смо га дефинисали, види се из потврде о покладу, што га је 1429 оставио у Дубровнику Сандаль Хранић. У тој потврди Сандаль одређује ко од његових ближњих има право на узимање ове оставе, ако сам не буде имао мушки и женске деце: Најпре његов брат Вукац и син му Стефан, те њихови мушки потомци; ако ни Стефан не буде имао мушких потомства, онда „доле реченим четирма кућама мога племена“. После набраја ове куће; оне су у ствари властеоске кућне задруге.¹⁹⁷ Повезано са термином племе јављају се и речи „иноплеменик“ у Босни 1395 и Зети 1404, затим „племенштина“, „племеншћина“ као властеоске баштине.¹⁹⁸

Сви изрази, набројани за племе у латинским и хрватским изворима за средњовековну друштвену историју Хрватске код Мажуранића, показују како је појам ове речи имао разно значење и како се за њега примењивали разни термини.¹⁹⁹ Управо је због тога тешко по средњевековним изворима Хрватске утврдити када термини „племе“, „племенит“, „племенштина“ имају значење родовског карактера, код стаљешког-феудалног. Процес раслојавања хрватског племенског друштва у Средњем веку, нарочито од Јадранског Мора до планине Гвозда, текао је поступно све до турских навала у XIV и XV веку. Зато су на први поглед супротна запажања Мажуранићева, кад говори о терминологији овога друштва, ипак у суштини тачна. С једне стране он увиђа: „Kad se god primaknem našim pravnim i povjesnim izvorima, svaki put se nadjem na tragu koje plemenske društvene uredbe.“ С друге стране, он додаје: „Ne može se lasno zamisliti ni postanak ni opstanak budi kakvoj skupini rodova na plemenskom uredjenu, koji živu u široj ili tijesnoj zajednici, a da oni nisu manje ili više slobodni. Kad rečemo nekomu „taj je od plemena“, tada sa time ne samo utvrđujemo, da on poznaje svoje barem neke pretke, već da su njegovi pretci znani i inim; latinski nobilis u prvom redu ne znači ino...; značenje plemenit odakle je preneseno (tropično) ... „svoj“, „voljni“, „slobodni“, „ljudi“ tvore pleme“.²⁰⁰ По њему „Drijevna povjest hrvatska već u prvi mah spominje neke rodove ili plemena, која су далеко одличнија од остalogа пуха, иако је без сумње све до недавно прије нашега доба сва земља пуне братства, што их творе сlobodni ljudi.“²⁰¹

Исту дефиницију речи „племенит“, „gentilicus“, „nobilis“, „egregius“, даје и Академски речник: „Plemenit je onaj, koji pripada plemenu, koji je naslijedan u plemenu, а onda naslijedan уопште, само у споменицима

XIV и XV vijeka“.²⁰¹ Затим, „plemenit je onaj koji je slavna, ugledna plemena, koljena, roda, koji je blagorodan“.²⁰²

Према томе, термин „племе“ има у средњевековној Хрватској родовски карактер, али се ограничава на слободне људе, „дидиће“, и на више родовско племство. У читавом низу хрватских средњевековних споменика има много података економског, имовинско-правног и кривичноправног карактера, из којих се може закључити да је ова реч са из ње издевеним изразима „племенит“, „племенштина“, „племишћина“, „племенито“ итд. задржавао у себи родовске особине. Међутим, тачно је и то, да су ови термини по свом значењу далеко били по својим општим карактеристикама од класичних словенских племена до сеоба и после сеоба и од црногорских племена од XVI до XIX века. То нису више слободне заједнице братства, класно неиздиференцираних, с обележеним племенским земљиштем и унутарњом економском и управном самосталношћу. По свом унутрашњем уређењу ово су више шире и уже заједнице породица и малих братства с особинама изразитеје братства него племена у класичном смислу. То запажа већ Мажурић када каже: „Svako pleme, bratstvo, pak vas, vijes, selo itd. imaju svoju obćinu itd. dok zajednica neka obstoji“.²⁰³

Оправдана је Мажурићева опрезност кад утврђује значење речи „племе“. Мешавиност родовских и феудалних елемената у средњевековном хрватском друштву доиста је била велика, прелази из једног облика у други тако су нејасни и изукрштени, да се није могло тако лако извести начисто шта се све разумевало у феудалном друштву Хрватске под термином „племе“. Ово се најбоље може запазити у новијим радовима из друштвене историје Хрвата у Средњем веку. По М. Баради, на основу исправе Лапачког стола 1. III. 1448 код хрватског племства постојале су три друштвено-гospодарске заједнице: „родбинско-дворна“, „сеоска заједница“ и она „племе“. По њему „Naziv pleme u Poujnu i Lici dokasna stoji u značenju šire političke jedinice, unutar koje i pod kojom su takodje bile seoske zajednice“.²⁰⁴

На основу свога дугогодишњег проучавања овог проблема Барада је дошао до закључка: „Da je pleme do kasna zadržalo 1) političko-sudbenu vlast nad više seoskih zajednica, kao i drugih užih društveno-gospodarskih kao i vlasteoskih ustanova; 2) razne ostatke plemenskih funkcija. Pleme je po svemu kod nas uza sve razlike i promjene nastale tijekom vremena ipak sačuvalo svoj prastari naziv.“

„Pleme pak u srednjovjekovnoj Hrvatskoj tako se izmjenilo, da više nije imalo ni rodbinsku, ni gospodarsku, nego samo društveno-teritorijalnu oznaku.“... „Svakako po svedočanstvima naših izvora do XV vjeka, a i kasnije, naziv pleme pored ostalog može biti i značenje posebne ustanove društvenog razvoja Hrvata od vremena pre seoba pa sve dokasna posljije“.²⁰⁴

По О. Мандићу „Bratstvo ostaje rodbinska grupa, која још подрžava vezu са земљом као производним сredством, а njегова se политичко-терitorijalna komponenta povezuje s drugима u poseban oblik — rodbinsko-teritorijalnu župu ili pleme“.²⁰⁵

Мандићев покушај да одвоји појам термина „племе“, као заједнице братства са изразито родбинско-територијалним карактером, од појма братства као родбинске заједнице у оквиру средњевековног хrvatskog друштва, има свога разлога и образложења. Бесумње да је Рачки тачно тврдио да су „genera“ латинских, а „племена“ хrvatskih средњевековних извора, као Качићи, Кукари, Шубићи итд. била права братства и то главна и најугледнија братства, из којих су жупани-бани били бирани.²⁰⁶ Али, исто је тако тачно да стара хrvatska жупа Польјица, а нарочито Љапчани и Бужани у Лици, имају неких особина територијално-управног карактера као заједнице братства, који се доиста, као то тврди Барада, по њиховој организацији друштвеној приближавају појму класичних племена и жупа средњег века, с чим се и Мандић сложио. Доиста ће се при проучавању средњевековне историје Хrvата морати да прави разлика између властеоских братстава врсте Качића, Шубића, Кукара и племена Љапчана и Бужана.

За проучавање овог питања нарочито су занимљива Польјица, јер ту се може највише наћи и утврдити континуитет у развоју племенског уређења код Хrvата све до XVIII века. Мислимо да ће бити потребно још темељније анализирати изворе који дају податке о родовским елементима у средњевековном феудалном друштву Хrvatske. Онда ће се моћи колико-толико утврдити разни облици организације овог друштва, посматрани у њиховом историском развоју, па према томе и дати термини. Мораће се рашчистити однос између појмова „племе“ и „жупа“, „братство“ и „сеоска општина“ и напокон „куће инокосне и задружне“ и „родбинско-дворне заједнице“, како је то назвао М. Барада. Свугде се укрштају родовски, економски, територијално-управни елементи не само у току једне епохе, већ у појединим областима у разна времена и на разне начине. Мислимо, да се овде ствари још нису извеле на чистину.

У претходним поглављима смо приказали како је надирање Турака и учвршћивање њихове власти на Балкану затекло било наше земље у пуном процесу друштвеног раслојавања везаног за унутрашње класне борбе наших средњевековних феудалних држава у XIV и XV веку. Ово се нарочито осећало у надирању горских катуна према жупама и у заједничкој борби катунских сточара и сељаштва по жупама против старог феудалног друштвеног поретка у нашим средњевековним државама. У ово доба, од друге половине XIV века, почело се поступно изграђивати у старим зетским, хумским и рашким областима племенско друштво у Црној Гори. У XIV и XV веку имамо прве помене о доцнијим црногорским племенима, тада називани катуни: Зупци под Оријеном 1305, Бјелопавлићи у долини Зете 1348, Бањани 1389, Дробњаци 1354 и 1399, Кривошије и Пјешивци 1431, Кучи и Пипери 1398, 1416, Озринићи 1396, Његуши 1432, 1452, Ђеклићи 1431, Цуце 1433. Сва се ова имена спомињу у XIV и XV веку претежно у документима Дубровачког и Котарског архива. Она ће се од XV века стално јављати у турским, млетачким и дубровачким изворима као посебне единице управне било под именом катун, карије, кнежина, villa, communi, communi over companie.

Као што смо већ раније рекли, и Турци и Млечани рачунају са новим друштвеним противфеудалним снагама у областима данашње Црне Горе и признајају им неку врсту самоуправе у оквиру њихових села и кнежина. Мада је и овде турска управа организована као и у осталом царству на бази санџака, кадилука, нахија и села, она својом организацијом неће силазити даље од нахије. Дајући и у Црној Гори, као и у многим планинским и граничним областима Балкана на основу разних служба мартолоских, дербенцијских, тузинских, рад у соланама итд. мартолоске и филуријске повластице, Турска не заводи овде тимарски систем, а већој и мањој групи села признаје старе катунске самоуправе, кнежинске, назване по кнезу који је стајао на челу таквој једној самоуправој јединици. Овакве самоуправне јединице могле су се покривати са облашћу једне нахије, као што је био чест случај код херцеговачких, брдских или северно-арбанашких племена. На другом месту, као у старој Црној Гори, нахија као већа управна јединица обухватила је већи или мањи број самоуправних јединица — кнежина. Истим ће се системом служити Венеција у оним приморским областима наших земаља које ће од XV до XVIII века добити под своју власт, најпре Паштровићи од 1423, затим жупа Грбаль, Маине, Побори, Кривошије итд. од конца XVII и почетка XVIII века.

Није случајно да се административна подела за време турске и млетачке власти у овим областима покривала са већ изграђеном родовском организацијом старих катуна из XIV и XV века, и да се имена тих катуна, раније споменута за XIV и XV век, одржавају од XVI до XVIII века. Њима се придржују и нова имена или она која нису спомињана у изворима XIV и XV века, или имена нових кнежина и племена која се формирају од XV до XIX века. Јер, при проучавању овог проблема не треба никад да се испусти из вида чињеница да је изграђивање племенског друштва у Црној Гори и после учвршћивања турске и млетачке власти у њеним областима било стално праћено оштрим класним и политичким борбама између овога друштва у настајању и турског феудалног друштва и државе. Та борба је имала разне облике, имала је разни интензитет, па и разни карактер. И у ово доба Турска се труди да својим законским, економским и управним мерама и ову земљу што више потчини економски и политички и што чвршће за себе веже. У жупним областима Скадарске равнице и долине Зете она у том донекле успева. У планинским областима иде јој то теже, не само у XVII и XVIII веку, кад је процес распадања био захватио турско феудално друштво и феудалну државу, већ и у XVI веку, кад је Турско царство било у напону своје моћи.

Тако је процес изграђивања племенског друштва у Црној Гори, у оквиру турског феудалног друштва и феудалне државе од XV до XVIII века, био уско везан за успон и опадање самог Турског царства и његова уређења. Данас је научно доказано да су Турци у Црној Гори, као и на целом западном делу Балканског Полуострва, од XV века увели били своју власт и организовали своју управу и судство. Међутим, у оквиру ове организације под заштитом мартолоских и филуријских повластица развијаће се по нахијама и кнежинама с ослонцем

на братства, као моћних родовских, родбинско-економских заједница, кнежинске самоуправе и племенски живот слабо надзириван од турског феудалног апарата. Стога је, слично нашем Средњем веку, по називима врло тешко утврдити стварну функцију појединих организационих облика државних, самоуправних и родовских.

Средњевековни сточарски катуни издвојени су територијално и управно од старих жупа; у нашим законима и повељама Средњег века тако се и означавају. Кад спуштањем катуна у жупе настаје њихова територијализација, долази у турско доба и мешање територијално-управних термина државне поделе са родовским називима старих катуна, нових кнезина, племена. Тако ишчезава поступно стара реч „катун“, а замењује је самоуправни термин „село“ или „кнезина“, понегде, као у Польцима, ова се реч спомиње у смислу речи „село“, или даје назив целој области, Катунска Нахија у Црној Гори. У Црној Гори термин „катун“ се задржава претежно за ознаку сточарских насеља на летњим испашама у планинама.

Турски и млетачки називи за старе катуне, а нове кнезине и племена, имају изразито географско-управну номенклатуру и за самоуправне јединице село, кнезина, карије, villa итд. Само, ови називи не обухватају појам села у ужем смислу речи; она обично значе већу или мању групу насеља, села, која чине једну територијалну управну јединицу под једним старешином кнезом и носе заједничко име топографског или патронимичког карактера. Термин „кнезина“ употребљава се нарочито у приморским областима поред речи *communa*, *comitiat* Паштровићи, Грбљ, Брајићи на југу, Польца на северу.

И у Црној Гори турски израз за кнеза „*tosellem*“, који се спомиње у пописима црногорског сандаката 1521 и 1523, брзо је замењен са старим називима старешина сточарских катуна: „премићур“, „катунар“ и „кнез“, а на италијанском „*conte*“. Одатле и термин „кнезина“ за овакву самоуправну јединицу. Израз кнезина, кнез као старешина овакве самоуправне јединице, спомињаће се од XVI до XVIII века, како код црногорских племена, тако и у Польцима и свима самоуправним областима сличне врсте у нашим земљама у то доба. О кнезинама под Турцима.²⁰⁷

Мада је тешко било на основу турске и млетачке управне номенклатуре у нашим земљама, па и у Црној Гори, утврдiti родовски карактер и родовску терминологију самоуправних јединица кнезина и нахија, ипак нешто остаје трајно од самог почетка. То су родовски називи ових јединица била нахија, кнезина или село. Ови називи имају патронимични карактер и за нахије које обухватају једно племе и за кнезине, па и села: Кучи, Пипери, Вајевићи, Бјелопавлићи, Озринићи итд.; а где је превладала географска номенклатура, или се задржали стари називи некадањих жупа, као Црница, Кчево, Грбљ итд., мање јединице, било кнезине, племена, или села и насеља, братства имају претежно патронимичне називе по тим племенима или по великим и малим братствима.

Од друге половине XVI века, како је слабио уплiv турске феудалне власти у Црној Гори и како јачају родовске снаге у оквиру ових управно-територијалних јединица Турског царства, тако нахије, кнез-

жине и села добијају све више облик управне организације племенског друштва. У њима слабе самоуправне компетенције државне власти, а јачају племенске компетенције. У XVIII веку кнезови у старој Црној Гори престају бити самоуправни органи турски, посредници између државне власти и својих кнежина и задржавају само компетенције братственичких и племенских главара. Кнезине су се претвориле у племена као територијално-управне заједнице слободних братства у смислу уређење класичног типа родовских друштава ове врсте.

За време ових великих промена друштвених и политичких у уређењу племенског друштва у Црној Гори и сам термин племе мења поступно своје значење и значај. Дуго времена овај термин ће у Црној Гори имати изразито родовски карактер шире или уже крвне заједнице већег и мањег броја породица, међусобно повезаних читавим низом родбинских, економских, друштвених, религиозних, војних и правних права и дужности. Уствари, ова реч имала је више значење братства у правом смислу него значење територијално-управне заједнице више братства повезаних међусобно у већој мери економским и друштвеним интересима и прописима, а мање крвном везом.

Овако су били организовани Паштровићи и Польци од XV до XVII века, старе жупске земље са сачуваним траговима средњевековног жупског уређења помешаног са сточарским, катунским родовским елементима. У Паштровићима и Польцима дванаест паштровских и три польичка племена били су носиоци њихова самоуправног живота. Али, унутрашње уређење тих племена, родовско-економско и управно-судско, много више потсећају на братства него на племена. Зато мислим да опште компетенције и једне и друге самоуправне области, изражене кроз територијално и управно јединство, економске односе и правне прописе чине не савез племена, како је то мислио М. Барада за Польцима, већ заједницу братства која у Польцима и у Паштровићима називају племенима.

У Польичком статуту спомињу се три племена: Тишемири, Лимићи, Кременичани, који су по члану 3 Статута носиоци власти у Польцима.²⁰⁸ У Статуту се под племеном разуме некад и мало братство, које се дели на куће. Али исто се тако меша појам куће и племена.²⁰⁹

Дванаест паштровских племена, како се види из паштровских исправа од XV до XIX века, мада имају и неке шире компетенције, ипак главне функције, као и у Польцима, биле оне економско-правног или кривично-правног карактера, не носе ова племена, него цела самоуправна област, кнежина, општина, комунитад. Ове компетенције у Црној Гори имају племена као територијално-управна заједница братства. Разуме се да у Паштровићима и Польцима има много примеса не само старог жупског уређења, него и нових самоуправних елемената и компетенција примљених и изграђених под млетачком влашћу. Стога и польичка племена имају више карактер братства, него племена у оном значењу, како смо их приказали.

Мешање појма братство и племе јавља се у црногорским изворима још концем XV века. У већ споменутој исправи Ђурђа Црнојевића, по којој Голубовићима из Малоншића враћа одузете земље, термини

„братство и племе“ за ознаку Малоншића негде се спомињу заједно, негде само „братство“, а на другом месту „племе“²¹⁰. Мешање ових двају појмова наставило се и у доцнијим вековима историје Црне Горе. Говорили смо о том кад смо обрађивали термин братство. Све до XX века код неких племена у Црној Гори, Кучи, Братоножићи, Бјелопавлићи, а у Херцеговини, Зупци, термин „племе“ је имало значење групе мањих и већих сродничких заједница. Значење ове речи као територијално-управне заједнице слободних братстава у смислу класичних племена старог друштва поступно продире у народни језик и у науку. По Ердељановићу она се у том значењу примењује за већину црногорских племена у научној литератури тек од првих десетина XIX века.²¹¹

Пре XIX века тешко је утврдити кад овај израз превладава на старим управним турским и млетачким терминима. Јер се ови термини употребљавају све до XIX века у изворима турским и млетачким, исто тако се често употребљавају патронимична имена племена без навођења управног назива саме самоуправне јединице кнежине или нахије и општине.

У XIX веку термин „племе“ у друштвеној историји Црне Горе има два значења: племе територијално-управна заједница слободних братстава и племе управно-територијална јединица у подели Црне Горе најпре у оквиру Савеза црногорских племена у старој Црној Гори XVIII века, затим у склопу опште управне организације Црне Горе, када из Савеза племена почиње да се изграђује у XIX веку црногорска држава. Организујући ову државу Данило Петровић је педесетих година XIX века укључио ова племена у њено опште управно уређење. Отада нестаје старих назива „кнез“, „кнежина“, јер од Данила владаоци Црне Горе носе титулу кнеза, племена губе особине заједнице слободних братстава у родовском смислу и постају као управне јединице црногорске државе најпре капетаније, па онда срезови или општине.

При претварању старих црногорских племена у управне јединице грађанске државе у XIX веку, најбоље се може пратити како се вршио код нас тај процес некад у доба феудалних друштава и државе. Мада племе у Црној Гори и даље задржава читав низ компетенција старог племена у родовском смислу, ипак се у суштини почиње да мења. Оно задржава свој племенски териториј и племенске комунице, где их је имало. По читавом низу питања економског, религиозног и родовског карактера уопште, нарочито по линији заједничке традиције, обичаја, осећања племенске заједнице уопште, оно задржава карактеристике племена у класичном родовском смислу. Међутим, кад је постало део управне организације грађанске црногорске државе у XIX веку, племе прима читав низ нових задатака и обавеза које му намеће држава. Војна организација племена уклопљена је у општу организацију црногорске војске, мада је она и даље подељена по племенима. Судска власт прелази на државне органе, место старих главара који стоје на челу племена и поједињих братстава, села, долазе или чиновници или државни самоуправни органи. Али све ове промене у унутрашњој структури црногорског племена у XIX веку нису измениле његов назив ни онда, када се уводе нови управни изрази: округ, срез, општина, село, јер су све те

поделе водиле бригу о старој територијалној племенској подели. И патронимични називи племена и братства одржала су се у оквиру управне организације Црне Горе у XIX веку, исто онако као и у оквиру турске управне организације од XVI до XVIII века.

Осим споменутог значења речи племе, оно се и данас употребљава код нас, као и у прошлости, у најразноврснијем смислу како у простом народном говору, тако и у науци и књижевности. Његаш овај израз примењује у ширем, разноврснијем смислу:

- „Те с њим племе српско отроваше.“
- „Бијесна се братства истурчила“
- „Кrvава се исклати племена“
- „На јуначко племе Црнојево“.²¹²
- „И Бјелица бојем чврсна, знатна гњезда и племена“
- „Да се њиме Срба име и слободе дично племе“
- „Ка безбожно племе турско“
- „И то клето и упорно тада племе истријебите“
- „Да једиако сва удари“
- „На племена црногорска“.²¹³

Осим у ужем, родовском смилу, реч племе значи код нас: кућа, родбина, сродство, потомство, братство, народ, део народа, човечанство, врста животиња и биља итд.²¹⁴ Племе као управно-територијална заједница класичног родовског друштва употребљава се данас како у историји тако у антропогеографији и етнологији. С њим се служе Јован Цвијић, Јован Ердељановић, А. Јовићевић, С. Вукосављевић и други.²¹⁵ Овај се израз давно већ одомаћио у нашој историској науци, па га примењују и наши новији и старији историчари српски и хрватски, почев од Рачког, Смичикаша и Клаића, Новаковића и Јиречека па све до данас.

На основу термина племе изградила се у нашој науци реч „племенско друштво“ и „племенско уређење“ за старија и новија родовска друштва, којима племенска организација даје основну карактеристику. Сретен Вукосављевић иде тако далеко да је и црногорској држави XIX века дао назив „племенска држава“.²¹⁶

У значењу речи племе као друштвеног органа првобитног друштва код Словена овај је израз ушао и у светску науку и тако се данас у њој употребљава као утврђен термин. Често пута управно уређење наших племена узима се као пример да је „оваква организација, како се код Јужних Словена по страни тока Светске историје одржала готово нетакнута, постојала некад као највиша друштвена јединица и код осталих Индо-Германа.“²¹⁷ И други историчари, етнолози, социолози и археолози из сачуваних облика родовског друштва код црногорских племена од XVI до XIX века узимају податке и аналогијом их преносе на слична уређења првобитних друштава у Европи и свету пре појаве класне диференцијације и класних држава.

Општи закључак о употреби речи племе био би: Мада она кроз историју има разна шира и ужа значења, ипак је од свог постанка код Јужних Словена, као и код осталих словенских народа, означавала и

означава, некад уже, некад шире схваћено, највиши орган родовског друштва. У том смислу се овај термин употребљавао вековима како у простом народном говору, тако и у научној терминологији за племенска друштва. Бесумње да га и даље треба примењивати у том смислу било кад се говори о старим племенима пре формирања класног друштва и класних држава или за племена у Црној Гори од XVI до XIX века.

Мада у нашем Средњем веку овај термин трпи велике промене у свом садржају, ипак смо мишљења да га и овде треба применити, кад се приближно примиче појму класичног племена, као код Бужана и Љапчана у средњевековној Хрватској. Влаштеоска братства у средњевековној Босни и Хрватској немају доволно особина да би им одговарао овај назив. Још ће се морати у науци рашчистити односи у значењима речи „племе“ и „јупа“ у нашој рано-феудалној историји Средњег века. Рекли смо да ово питање треба још да се проучи и утврди: када жупа као територијално-управна заједница братства или племена у родовском смислу престаје то бити и кад постаје део управне организације феудалног друштва и његове државе. Јер, у суштини, у овом је разлика између племена и жупе: племе у класичном смислу је заједница слободних братства у оквиру бескласног родовског друштва, а жупа је доцније управна јединица у оквиру наших феудалних држава Средњег века.

Кад се усвоји термин племе за највиши организациони степен првобитног друштва и његово постојање као услов за постојање оваквог друштва, онда је само по себи разумљиво да се таквим друштвима код нас као и свугде у свету поред других назива: „старо друштво“, „бескласно друштво“, „првобитно друштво“, „родовско друштво“, „пatriјархално друштво“, може применити и термин „племенско друштво“. Он се код нас оправдано укоренио поред домаћих и страних израза и применењиваће се у науци и у будуће.

10. ЗАКЉУЧАК

Због лакше прегледности дао бих кратак закључак о примени појединих израза из терминологије племенског друштва у Црној Гори.

Обитељ или породица стари су словенски народни изрази за ужи и шири појам најмање родбинске заједнице. Реч фамилија позајмљена је из италијанског језика. У племенским областима Црне Горе за најмању родовску јединицу, инокосну и задружну породицу, чешће су употребљавани називи: дом, кућа, огњиште, дим итд. Међутим, у новије доба, како ишчезавају родбинске заједнице братства и кућне за друге, а превладава индивидуална породица, патронимични називи: породица, обитељ, фамилија потискују старе топографске називе: кућа, дом итд. Стога термини: обитељ, породица, фамилија све се више примењују у простом народном говору и у научној терминологији за значење шире и уже породичне заједнице.

Дом, стари словенски термин, одржао се код нас до данас и употребљава се у разним значењима, а у Црној Гори претежно за смисао:

место где станује једна породица и породицу саму. У овом значењу ће се бесумње и даље примењивати.

Кућа, прастара словенска реч за појам зграде и чељади што у њој живе, затим најниже управне и економске јединице, уже и шире породичне заједнице, употребљавао се и употребљава се у разном смислу и данас. Термин је највише служио за означавање места становаша и зграда где се станује, исто тако у значењу инокосне и задружне породице. Да би се избегло мешање појмова у научној терминологији, требало би да се овај термин примењује за појмове: кућа зграда, куће као насеље, кућа као најмања управна и економска јединица. Остале значења, које је некад обухватао или обухвата овај израз, претежно патронимичког карактера, вაљало би замењивати јаснијим и адекватним терминима за ужу породичну заједницу: задружна и инокосна породица; а за родовски појам: више породица истог порекла са заједничким имовинским, грађанско-правним, кривично-правним, религиозним и управним компетенцијама у оквиру племенског друштва у Црној Гори, место велика или јака кућа, мало братство.

Задруга, породична или кућна, нов је термин, уведен од Вука Карадића за породичну заједницу у родовском и економском смислу, у којој живе више породица једног порекла, обично отац са ожењеним синовима или браћа са својим породицама. Термин се одомаћио у народу и науци и као такав ће бесумње остати и даље у употреби.

Род, прасловенска реч, употребљавана је код нас у разном значењу, највише у општем значењу сродства као речи својта, ближика итд. Овај термин углавном обухвата појам сродства по оцу и по мушкој и по женској линији. У српским изворима Средњега века термин је понекад означавао и појам: порекло од истог претка у смислу ближике или братства у ужем смислу. У новије доба израз служи у нашој науци за ознаку братства, племена и задружне породице у старим и новим племенским друштвима, па и у Црној Гори. Исти израз употребљава наша наука за ознаку заједнице породица повезаних истим пореклом, заједничким крсним именом и традицијама без економске повезаности у неплеменским областима југословенских земаља.

Мишљења смо да би се овај термин могао примењивати за појмове: род — економска и друштвена заједница веће и мање групе породица истог порекла у оквиру терминологије старог племенског друштва словенског, за сродство по мушкој и женској линији, затим, за родовско друштво као општи израз за првобитно друштво и за род — група породица у цивилним областима од истог претка. На ове појмове имао би се ограничити овај израз и у племенској терминологији Црне Горе, а да се избегава његова примена за појмове племена, малог или великог братства и задружне породице.

Братство, термин потиче од старе словенске речи брат, братија, или братја, као родовски и економски друштвени колектив употребљавани дубоко у Средњи век. Сама реч братство чује се у познијим вековима и означава родбинско-економску заједницу веће и мање групе породица истог порекла са читавим низом компетенција територијалног, управног, економског, имовинско-правног, кривично-правног, војног и

религиозног карактера; све то претежно у оквиру терминологије племенског друштва у Црној Гори. Термин се мешао по свом значењу са изразима племе и род за већа, а кућа за мања братства.

Мислимо да би овај израз требало примењивати за појам уже и шире групе породица једног порекла у оквиру једног племена са набројаним компонентијама овакве заједнице у оквиру организације племенског друштва, као међустепен између инокосне и задружне породице с једне стране и племена са друге. При служењу овом термином, реч мало братство треба да се употребљава место речи велика кућа, колено или род, а реч велико братство место израза род и племе.

Колено, прасловенска реч, употребљавала се и употребљава се у терминологији племенског друштва у Црној Гори у разном значењу, слично изразима пâс, лоза, пањ итд. Означава степене крвног сродства за потомство или за сродство уопште. У томе ће се смислу наставити примена овог термина у нашој научној терминологији.

Ближика, стара словенска реч, примењује се од најстаријих времена до данас како код нас, тако и код других словенских народа, па и у Црној Гори. Она обухвата појам у же и даље родбине по мушкијији, нарочито кад су у питању наслеђа и право првокупа при продаји имања или крвна освета. У том смислу ће се примењивати и даље како у простонародном говору, тако и у научној терминологији.

Племе, исто тако стара словенска реч, служила је кроз векове у разним значењима, преплићуји се са терминима род, братство и кућа. Овај израз мењао је значења у току друштвене историје наших народа. Осим тога, у народном говору и у научној терминологији за племенска друштва означавао је и означава, некад у же, некад шире схваћено, највиши орган родовског друштва, територијалну и управну заједницу слободних братстава. У овом смислу ће се у науци и у будуће примењивати кад се говори о стариим племенима пре формирања класних друштава и држава или о племенима у Црној Гори од XVI до XIX века. По термину племе као највишег организационог облика родовског друштва и таква друштва ће се називати код нас поред других назива и племенска друштва.

НА ПОМЕНЕ

- ¹ O. Mandić: Bratstvo u rano-srednjevjekovnoj Hrvatskoj. Historiski zbornik 3—4, s. 225—227, Zagreb 1952.
- ² M. Barada: Starohrvatska seoska zajednica JAZU, st. 5, Zagreb 1957.
- ³ O. Schrader: Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde II, s. 402, Berlin—Leipzig 1923.
- ⁴ Fr. Miklosich: Monumenta Serbica, 122, Vienae 1858.
- ⁵ Ђ. Даничић: Рјечник из књижевних старина српских, II, с. 371, Београд 1863.
- ⁶ М. Пуцић: Споменици србски, с. 69, Београд, 1858.
- ⁷ V. Mažuranić: Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, JAZU, s. 1111—1112, Zagreb 1908—22.
- ⁸ O. Schrader: Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde I, s. 292, Berlin—Leipzig 1917—1923.
- ⁹ Ј. Миловић: Зборник докумената из историје Црне Горе 1685—1782, с. 484, Цетиње 1956.
- ¹⁰ Државни музеј Цетиње, Архивско одељење, фасцикл Петар I 1826.
- ¹¹ В. Ст. Карадић: Српски рјечник, с. 562, Београд 1935.
- ¹² Ј. Ердељановић: Стара Црна Гора, Насеља српских земаља, 21, САН, с. 197, 202 и даље, Београд 1926.
- ¹³ П. Шобајић: Дабарско Поље, Насеља 35, с. 19, 20, 27 и даље, Београд 1952; исти: Бјелопавлићи, Насеља 15, Београд 1923. Слично је нејасан појам овог израза и код М. Караповића. М. Караповић: Поље у Босанској Крајини, Насеља 20, Београд 1925.
- ¹⁴ M. Vasmer: Russisches Etymologisches Wörterbuch, II, s. 240, Heidelberg 1955; V. Mažuranić: Prinosi za hrvatski pravno-povestni rječnik, s. 775; Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, VIII, s. 360, Zagreb.
- ¹⁵ Ђ. Даничић: Рјечник из књижевних старина српских, II, с. 182.
- ¹⁶ Hrvatski pisani zakoni — Monumenta historico — iuridica Slavorum meridionalium pars I, vol. IV, s. 7, 12, 164, 221.
- ¹⁷ В. Ст. Карадић, Српски рјечник с. 443.
- ¹⁸ F. Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, s. 124. Wien 1886, s. 88; O. Schrader: Reallexikon II, s. 292; M. Vasmer: Russisches etymologisches Wörterbuch I, s. 361.
- ¹⁹ Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина српских I, 291.
- ²⁰ Ст. Новаковић: Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, чл. 17, 52, 61, 66, 70 и даље, Београд 1898.
- ²¹ Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава Средњег века САН, с. 646, Београд 1912.
- ²² Ст. Новаковић: Законски споменици, с. 443, 480, 483, 574 и даље; Академски рјечник Загреб, II, с. 614.
- ²³ Akademiski rječnik II, 613—615, Zagreb; V. Mažuranić: Prinosi 259.
- ²⁴ Statut poljički — Hrvatski pisani zakoni, Monumenta IV, s. 60, 78 i dalje.
- ²⁵ V. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, JAZU s. 8, Zagreb 1874.
- ²⁶ Записник седнице Одбора за прегледање Имовинског законика 15 јануара 1882; Богишићев архив, Цавтат, фасц. XII.

- ²⁷ Караџић, Рјечник, с. 186.
²⁸ Akademiski rječnik II, s. 613.
²⁹ V. Mažuranić, Prinosi, s. 259.
³⁰ A. Јовићевић: Ријечка Нахија, Насеље VII, с. 506, Београд 1911.
³¹ M. Vasmer: Russisches Etymologisches Wörterbuch I, s. 710; Akademiski rječnik V, s. 724.
³² Б. Даничић: Рјечник I, с. 513—514; Akademiski rječnik V, с. 724—725;
V. Mažuranić: Prinosi, с. 554—555.
³³ Стојан Новаковић: Законик Стефана Душана, с. 204—223.
³⁴ Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава, с. 162—279 и даље;
Љ. Стојановић: Старе српске повеље и писма I, САН, с. 6, 152, 423, Београд 1929.
³⁵ Hrvatski pisani zakoni, s. 21, 58, 87 i dalje.
^{35a} M. Barada, Starohrvatska seoska zajednica, s. 172 i dalje, Zagreb 1957. Погледати код Мажуранића: Prinosi, s. 554—555 i Akademiski rječnik V, s. 724—725.
³⁶ Даничић: Рјечник, с. 513—514; Akademiski rječnik V, с. 726—729; B. Mažuranić: Prinosi, с. 555.
³⁷ Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана, с. 231, 232, 239, 240.
³⁸ Ст. Новаковић: Законски споменици, 400, 650, 704 и даље.
³⁹ Ст. Новаковић: Законски споменици 779—80.
⁴⁰ Даничић: Рјечник I, с. 513—514; V. Mažuranić, Prinosi, s. 555; Akademiski rječnik V, 726.
⁴¹ Ст. Новаковић: Законски споменици, 163—164, 166, 175, 278 и даље.
⁴² Б. Даничић: Рјечник I, 504; Akademiski rječnik V, s. 727—729.
⁴³ Ст. Новаковић: Законик Стефана Душана, с. 178 и 190.
⁴⁴ Иста збирка с. 86.
⁴⁵ Иста збирка с. 189.
⁴⁶ Ст. Новаковић, Законски споменици, 779—780.
⁴⁷ Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана, с. 179.
⁴⁸ Бранислав Бурђев: Дефтери за Црногорске санџак из времена Скендербега Црнојевића. Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turском vladavinom III—IV, s. 350—398, Sarajevo 1952—53.
⁴⁹ В. Ст. Каракић: Црна Гора и Бока Которска, с. 76, Београд 1953.
⁵⁰ Записник седнице Одбора 5 јануара 1889, Богишићев архив, Цавтат, фасц. 12.
⁵¹ Ј. Ердељановић, Стара Црна Гора, Насеља 24, с. 61, Београд 1926.
⁵² А. Јовићевић, Ријечка Нахија, Насеља VII, с. 505.
⁵³ Ј. Ердељановић: Стара Црна Гора, Насеља 24, 1926.
⁵⁴ Т. Радivoјевић, Насеља у Лепеници, Насеља XXVII, САН, Београд, 1930 „дом“, „кућа“; М. Лутовац, Гора и Опоље, Насеља XXXV, с. 279, Београд, 1955; Ј. Трифуноски, Скопско Поље, Насеља XXXV, с. 374 и даље; Атанасије Урошевић: Новобрдска Крива Река, Насеља XXXII, с. 47 и даље, Београд 1950. М. Филиповић: Гласиначко Поље, Насеља XXXII, с. 283—314 и даље; Ст. Митровић: Белица, Насеља XXX, с. 948, родови се деле на куће уместо на породице; К. Јовановић: Неготинска Крајина и Кључ, Насеља XXIX, Београд 1940, „родови се деле на куће или породице“, с. 71 и даље.
⁵⁵ Вук Ст. Каракић, Српски рјечник, с. 329.
^{55a} Akademiski rječnik V, s. 724—725, 726, 729.
⁵⁶ В. Ст. Каракић, Црна Гора и Бока Которска, с. 155.
⁵⁷ Ј. Ердељановић, Стара Црна Гора „куће“ као део села, с. 143, „куће“ назване по братствима, с. 154—160, 191, 192, 194 и даље.
⁵⁸ Р. Илић, О љубићским селима, Насеља II, с. 19, 20, 22, Београд 1903; Љ. Павловић, Колубара и Подгорина, Насеља IV, 1907, с. 436, 439—40, 442, 448. Поп Стијепо Трифковић, Сарајевско Поље, Насеља V, 1908, „кућа је део у коме је огњиште“, с. 33; Светозар Томић, Скопска Црна Гора, Насеља III, 1905, „Под кућом се разуме она зграда сувота, у којој људи живе“, с. 438—442; Р. Илић: Ибар, Насеља III, с. 508, 582, 583, 584 и даље 1905; А. Урошевић: Горња Морава и Изморник, Насеља XXVIII, с. 3 Београд, 1935; М. Лутовац: Ибарски Колашин, Насеља XXXIV, с. 99—100 и даље, 1954; М. Филиповић: Гласинац XXXII, с. 226. Београд, 1926.
⁵⁹ Маринко Станојевић: Тимок, Насеља XXIX, с. 405—406, Београд, 1940.

- ⁶⁰ Петар II Петровић-Његош: Горски Вијенац, Цјелокупна дјела, с. 86, Београд 1936.
- ^{60a} Исто, 88.
- ⁶¹ Слободијада, иста збирка, 408.
- ⁶² Вук Ст. Карадић: Црна Гора и Бока Которска, с. 112—113.
- ⁶³ А. Јовићевић, Ријечка Нахија, Насеља с VII, 504—505.
- ⁶⁴ Исто 506—507.
- ⁶⁵ Шпиро Солдо, Типови кућа и зграда у пређашњој Босни и Херцеговини, Београд, 1932, Пис. изд. Географског друштва св. XIII, с. 23.
- ⁶⁶ V. Bogišić Zbornik sadašnjih pravnih običaja, s. 78.
- ⁶⁷ К. Јиречек, Историја Срба I, с. 75. Београд 1952.
- ⁶⁸ М. Карановић, Погуње у Босанској Крајини, Насеља XX, Београд 1925.
- ⁶⁹ М. Филиповић, Рама у Босни, Насеља XXXV, с. 70 и даље, Београд 1955.
- ⁷⁰ М. Филиповић: Гласинац, Насеља XXXII, с. 393 и 397 и даље.
- ⁸¹ А. Урошевић: Новобрдска Крива Река, Насеља XXXII, с. 35; Београд 1950; Т. Радивојевић дели родове на куће и домове, Лепеница, Насеља XXVII, с. 5 итд., Београд 1930.
- ⁸² Богишићеве забелешке на Цетињу 1893 о обичајима у Црној Гори, Богишићев архив, Цавтат.
- ⁷³ В. Ст. Карадић, Црна Гора и Бока Которска, с. 112.
- ⁷⁴ Ј. Ердељановић: Стара Црнц Гора, с. 120—135.
- ⁷⁵ А. Јовићевић, Ријечка Нахија, Насеља VII, с. 504.
- ⁷⁶ M. Filipović: Enciklopedija Jugoslavije II, „Bratstvo“ с. 188—189.
- ⁷⁷ Ј. Ердељановић: Неке црте у формирању племена динарских Срба, Гл. Геогр. друштва II, с. 69, Београд 1921.
- ⁷⁸ П. Шобајић, Бјелопавлићи, Насеља XV, с. 279—280, Београд 1923.
- ⁷⁹ Akademiski rječnik, III, с. 622, Zagreb; V. Mažuranić, Prinosi, с. 393.
- ⁸⁰ Ђ. Даничић: Рјечник III, с. 439.
- ⁸¹ V. Mažuranić, Prinosi, с. 393.
- ⁸² V. Mažuranić, Prinosi, с. 393—4; Akademiski rječnik III, с. 622.
- ⁸³ В. Ст. Карадић, Српски рјечник, с. 181, Београд 1935.
- ⁸⁴ V. Bogišić, Zbornik, s. 6—9.
- ⁸⁵ Народна енциклопедија I, с. 770—771, Београд, писао Васиљ Поповић.
- ⁸⁶ V. Bogišić: Zbornik s. 1—24, s. 34—42.
- ⁸⁷ V. Mažuranić, Prinosi, с. 632—633.
- ⁸⁸ Sikard: La zadruga sudslave dans l'évolution du groupe domestique, Paris 1943.
- ⁸⁹ O. Mandić, Bratstvo u srednjevekovnoj Hrvatskoj, Historiski zbornik V, br. 2, s. 237—238, Zagreb 1952.
- ⁹⁰ M. Barada, Starohrvatska seoska zajednica JAZU, s. 19, Zagreb 1957.
- ⁹¹ Fr. Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen, s. 280, Wien 1888.
- ⁹² M. Vasmer: Russisches etymologisches Wörterbuch II, s. 528, Heidelberg 1955.
- ⁹³ Ђ. Даничић: Рјечник III, с. 52—53.
- ⁹⁴ Ђ. Даничић: Рјечник III, с. 54.
- ⁹⁵ Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана, с. 171.
- ⁹⁶ Исто, с. 178—179.
- ⁹⁷ Исто, с. 238.
- ⁹⁸ Ст. Новаковић: Законски споменици српских држава, с. 574.
- ⁹⁹ Иста збирка, с. 422, 659, 660, 689.
- ¹⁰⁰ Иста збирка, с. 767.
- ¹⁰¹ F. Miklosich: Monumenta Serbica, s. 101.
- ¹⁰² Zakon Vinodolski od godine 1288, Hrvatski pisani zakoni JAZU, Monumenta Historico-juridica IV, s. 13, Zagreb 1890.
- ¹⁰³ А. Соловјев: Одабрани споменици српског права, с. 230, Београд 1926.
- ¹⁰⁴ Ђ. Даничић, Рјечник III, с. 54.
- ¹⁰⁵ В. Ст. Карадић: Српски рјечник, с. 672—673.
- ¹⁰⁶ V. Mažuranić: Prinosi, с. 1254.
- ¹⁰⁷ Akademiski rječnik XIV, s. 75—78.
- ¹⁰⁸ Исто, с. 79.
- ¹⁰⁹ Исто, с. 80.

- ¹¹⁰ Богишићева забелешка „Родство изван куће у Црној Гори“ 1873, Богишићев архив, Цавтат, фасц. 14.
- ¹¹¹ Ј. Вукомановић, Паштровићи — рукопис, с. 219.
- ¹¹² V. Bogišić, Zbornik, 198.
- ¹¹³ V. Bogišić, Zbornik, 17, 20, с. 375—378.
- ¹¹⁴ К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба I, с. 75, Београд 1952. Слично Стојан Новаковић: Село, с. 66, Београд 1943.
- ¹¹⁵ О. Mandić, Bratstvo u srednjevkovnoj Hrvatskoj, Historiski zbornik, 3—4, с. 231—232, Zagreb 1952.
- ¹¹⁶ Иста расправа, 232.
- ¹¹⁷ Иста расправа, с. 232—233.
- ¹¹⁸ Иста расправа, с. 234.
- ¹¹⁹ Иста расправа, с. 270.
- ¹²⁰ Т. Радivojević: Насеља у Лепеници, Насеља XXVII, с. 5 и даље; П. Јовановић: Порече, Насеља XXVIII, с. 310 и даље, Београд 1935; М. Лутовац: Гора и Ополье, Насеља XXXV, с. 160, Београд 1955; А. Урошевић: Новобрдска Крива Река, Насеља XXXII, с. 47 и даље, Београд 1950. Он за Арбанасе користи у том смислу термин „фис“; Исти: Горња Морава и Изморник, Насеља XXVIII, с. 94—95 и даље, Београд 1935; Ј. Трифуновић: Качаничка Клисура, Насеља XXXII, с. 492 и даље, Београд 1950; Исти, Скопски Дервент, Насеља XXXIV, Београд 1954; род и даље, Београд 1950; Исти, Скопско Поље, Стога се у овом крају махале називају по родовима, с. 344; Исти, Скопско Поље, Насеља, XXXV, с. 374 и даље, Београд 1955; М. Карапетић: Поуње у Босанској Крајини, Насеља XX, Београд 1925; Карапетић меша појмове „рода“, „породице“, „саја“, „плетива“ или „колена“. На једном месту му је род скуп породица као „разгранат беговски род Куленовића“, с. 328, на другом месту „скуп родова са заједничким претком зову „сај“, „плетиво“, или „колино“, с. 325. Кајгаци у Пећи а Мильковић у Великој Кладуши су му „сајеви“, с. 332.
- ¹²¹ М. Филиповић, Гласинац, Насеља XXXII, с. 361, Београд 1950; Височака Нахија, Насеља XXV, с. 341, 348, 369 и даље, Београд 1928.
- ¹²² Enciklopedija Jugoslavije, sv. II, с. 178.
- ¹²³ Ј. Ердељановић, Неке прте у формирању племена динарских Срба, Гл. Геогр. друштва, св. II, с. 69, Београд 1921; Исти писац: Стара Црна Гора, Насеља XXIV, с. 247 и даље, Београд, 1926.
- ¹²⁴ А. Јовићевић: Малесија, Насеља XV, с. 82 и 132, Београд 1923; Исти писац: Зета и Лешкопоље, Насеља XXIII, Београд 1926. Овде овај писац некад употребљава израз „род“, с. 455—456, некад „братство“, а на другом месту меша појам „рода“ и „породице“, с. 519; П. Шобајић: Дабарско Поље, Насеља XXXV, Београд, 1952, меша „породицу“ и „род“, с. 119—120 и даље. Истина кад говори о Црној Гори онда за овај појам употребљава термин „братство“.
- ¹²⁵ M. Vasmer: Russisches etymologisches Wörterbuch, I, с. 118, Heidelberg 1953; V. Mažuranić: Prinosi s. 84; Akademski rječnik I, s. 608.
- ¹²⁶ M. Vasmer: Russisches etymologisches Wörterbuch I, 118, Heidelberg 1953.
- ¹²⁷ Повеља краља Стефана Владислава манастиру св. Богородице у Бистрици на Лиму 1234; А. Соловјев: Изабрани споменици српског права, с. 30, Београд 1926.
- ¹²⁸ А. Соловјев, иста збирка, с. 38.
- ¹²⁹ А. Соловјев: иста збирка с. 67, 88, 95—96, 179.
- ¹³⁰ Повеља краља Стефана Остоје Вукосаву Хрватинићу 1322 и друге повеље босанске, А. Соловјев, иста збирка с. 105—108, 154, 188.
- ¹³¹ V. Mažuranić: Prinosi, s. 83; Akademski rječnik I, s. 597.
- ¹³² Statut poljički, Hrvatski pravni spomenici, Monumenta Historico-juridica, IV čl. 62, s. 70.
- ¹³³ Isti Statut čl. 36a i 36b, s. 49.
- ¹³⁴ Ђ. Даничић: Речник I, с. 75—76; Ст. Новаковић: Законски споменици 761, 763, 770.
- ¹³⁵ Zakon Vinodolski, Spomenici hrvatskoga prava, Monumenta Historico-juridica IV, čl. 25, с. 9, Zagreb 1890.
- ¹³⁶ V. Mažuranić: Prinosi s. 94—95.
- ¹³⁷ V. Mažuranić: Prinosi s. 94.
- ¹³⁸ F. Miklošić: Monumenta Serbica, s. 320.

- ¹³⁹ Miklošić, ista zbirka s. 393.
- ¹⁴⁰ Ово је препис рукописа из XVII века — А. Соловјев: Одабрани споменици српског права, с. 228—230.
- ¹⁴¹ V. Mažuranić: Prinosi, s. 90—93.
- ¹⁴² F. Rački: Unutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, Rad JAZU, 77, s. 183—184.
- ¹⁴³ V. Mažuranić: Prinosi, s. 85.
- ¹⁴⁴ O. Schrader: Reallexicon der Indogermanischen Altertumskunde, II, s. 400—403, Berlin—Leipzig, 1923.
- ¹⁴⁵ K. Јиречек, Историја Срба I, с. 75, Београд 1952.
- ¹⁴⁶ Enciklopedija Jugoslavije II, s. 189.
- ¹⁴⁷ M. Barada: Starohrvatska seoska zajednica, JAZU, s. 63, Zagreb 1957.
- ¹⁴⁸ M. Barada: Ista rasprava, s. 60—63.
- ¹⁴⁹ O. Mandić: Bratstvo u srednjovjekovnoj hrvatskoj istoriji, Historiski zbornik 3—4, s. 270, Zagreb 1952.
- ¹⁵⁰ Иста расправа, 276.
- ¹⁵¹ В. Ст. Карадић, Српски рјечник, с. 42.
- ¹⁵² Akademiski rječnik I, s. 608—609.
- ¹⁵³ Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I, 264.
- ¹⁵⁴ Enciklopedija Jugoslavije II, s. 188—189.
- ¹⁵⁵ J. Ердељановић, Кући, Насеља IV, с. 28, Београд 1907. Исти писац Браножићи, Насеља VI, с. 459, 510, Београд 1909.
- ¹⁵⁶ Обрен Бурић-Козић: Шума, Површ и Зупци у Херцеговини, Насеља II, с. 1160—1161, Београд 1903.
- ¹⁵⁷ П. Шобајић: Бјелопавлићи, Насеља XV, с. 162, 219, 263, 275, Београд 1923.
- ¹⁵⁸ А. Јовићевић, Малесија, Насеља XV, с. 82, Београд 1923.
- ¹⁵⁹ V. Bogišić: Zbornik, s. 512; J. Ердељановић: Стара Црна Гора, с. 121; Исти писац: Неке црте у формирању племена динарских Срба, Гласник Географског друштва, св. II, с. 69, Београд 1921.
- ¹⁶⁰ С. Вукосављевић: Организација динарских племена, Посебна изд. САН CCLXX, с. 19, Београд 1957.
- ¹⁶¹ А. Јовићевић: Ријечка Нахија, с. 727—729.
- ¹⁶² А. Јовићевић, Малесија, Насеља XVI, с. 24, 82, Београд 1923.
- ¹⁶³ B. Богишић: Родство изван куће, с. 3, Богишићев архив, Цавтат, фасц. 16.
- ¹⁶⁴ П. Шобајић: Бјелопавлићи, Насеља XV, с. 328 и даље, Београд 1923; А. Јовићевић: Ријечка Нахија, Насеља VII, с. 727, Београд 1911.
- ¹⁶⁵ J. Ердељановић: Кући, Насеља IV, с. 203, Београд 1907.
- ¹⁶⁶ M. Vasmer: Russisches ethymologisches Wörterbuch, I, 598, Akademiski rječnik V, s. 226, Zagreb, 1898—1903.
- ¹⁶⁷ В. Ст. Карадић: Српски рјечник, с. 286.
- ¹⁶⁸ V. Mažuranić: Prinosi, s. 519.
- ¹⁶⁹ Akademiski rječnik, Zagreb V, s. 228—230.
- ¹⁷⁰ Даничић, Рјечник I, 466.
- ¹⁷¹ Љ. Стојановић: Старе српске повеље и писма I, с. 447, 553, 595, 601, 610 и даље, Београд 1929.
- ¹⁷² M. Barada: Starohrvatska seoska zajednica, 22—23.
- ¹⁷³ Петар II Петровић-Његош: Горски вијенац, Цјелокупна дјела, с. 25, Београд 1936.
- ¹⁷⁴ Иста збирка, Шћепан Мали, с. 185.
- ¹⁷⁵ M. Vasmer: Russisches ethymologisches Wörterbuch, II, s. 423.
- ¹⁷⁶ Паштровски документи — Државни архив, Цетиње. Паштровске исправе XVI—XVIII вијека. Држ. арх. Н. Р. Црне Горе, историска грађа књ. I. с. 2, 5, 9, 17, 20, 22 и даље. Цетиње 1959.
- ¹⁷⁷ M. Vasmer: I, 92; Akademiski rječnik I, s. 440, 441, 447; V. Mažuranić: Prinosi, s. 67.
- ¹⁷⁸ В. Даничић: Рјечник, I, с. 50.
- ¹⁷⁹ Hrvatski pisani zakoni, s. 12—13, 44, 148.
- ¹⁸⁰ V. Mažuranić, Prinosi, s. 67.

- ¹⁸¹ Ј. Ердељановић, Кучи, с. 226.
- ¹⁸² Паштровски документи, Државни архив, Цетиње, 22 јануар 1697 и даље.
- Паштровске исправе Цетиње 1959 с. 3, 7, 13, 16, 130 и даље.
- ¹⁸³ M. Vasmer: II, s. 368; Akademiski rječnik, X, s. 35; O. Š. Reallexicon II, s. 453; V. Mažuranić, Prinosi, s. 935.
- ¹⁸⁴ Akademiski rječnik, X, s. 38.
- ¹⁸⁵ Византиски извори за историју народа Југославије, с. 5, 25, 131, 135, 138, Београд, 1950.
- ¹⁸⁶ Иста збирка, с. 25.
- ¹⁸⁷ L. Niederle: Manuel de l'antiquité slave, Paris 1922, II, 172; Византиски извори, 25; Јиречек, Историја Срба I, 40—41.
- ¹⁸⁸ V. Mažuranić, Prinosi, s. 935.
- ¹⁸⁹ F. Miklošić: Monumenta Serbica, c. 49.
- ¹⁹⁰ Иста збирка, с. 74.
- ¹⁹¹ A. Соловјев, Одабрани споменици српског права, Београд 1926, с. 119.
- ¹⁹² Ј. Стојановић: Старе српске повеље и писма, I, с. 106.
- ¹⁹³ Ст. Новаковић: Законски споменици српских држава, с. 608.
- ¹⁹⁴ V. Mažuranić, Prinosi, s. 935—936.
- ¹⁹⁵ Fr. Miklosich: Monumenta Serbica, c. 312.
- ¹⁹⁶ Fr. Miklosich, Ista zbirka, c. 291.
- ¹⁹⁷ Miklosich, Ista zbirka, s. 357.
- ^{197a} Ст. Новаковић, Законски споменици, с. 319, 322, 337, 338, 339, 342
- ¹⁹⁸ V. Mažuranić, Prinosi, s. 936—942.
- ¹⁹⁹ V. Mažuranić, Prinosi, c. 936—937.
- ²⁰⁰ Mažuranić: Prinosi, s. 937.
- ²⁰¹ Akademiski rječnik X, s. 42.
- ²⁰² Исти рјечник, 42—43.
- ^{202a} V. Mažuranić, Prinosi, c. 937.
- ²⁰³ M. Barada, Staro-hrvatska seoska zajednica, s. 43—44.
- ²⁰⁴ M. Barada: Ista rasprava, s. 50.
- ²⁰⁵ O. Mandić: Bratstvo u srednjevjekovnoj Hrvatskoj, с. 276.
- ²⁰⁶ Fr. Rački: Unutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, Rad, JAZU, 1899, с. 131.
- ²⁰⁷ С. Новаковић: Турско царство пред Први српски устанак — Београд, 1906; Бранислав Ђурђев: Каква је била турска власт у Црној Гори XVI и XVII века, Сарајево 1953; Исти писац: Два дефтера црногорског санџака из времена Скендербега Црнојевића, Записи, књ. XXIV, 332—337, Цетиње 1940; Исти писац: О кнезовима под турском управом, Историски часопис I, 132—166, Београд 1948.
- ²⁰⁸ Statut Poljički, Hrvatski pisani zakoni, s. 28—32.
- ²⁰⁹ Иста збирка, с. 132—133.
- ²¹⁰ Ј. Томић: Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе, Споменик САН, 58, 14—15, Београд 1909.
- ²¹¹ Ј. Ердељановић, Стара Црна Гора, с. 729.
- ²¹² Петар II Петровић Његош, Цјелокупна дјела, Београд 1936, Горски Вијенац, с. 15, 24, 28.
- ²¹³ Иста збирка: Слободијада, с. 365—372, 403, 41
- ²¹⁴ Akademiski rječnik X, s. 38.
- ²¹⁵ Ј. Цвијић, Балканско Полуострво и јужнословенске земље I, Загреб, 1922, с. 152 и даље; Ј. Ердељановић: Стара Црна Гора, с. 121 и у другим својим радовима; А. Јовићевић: Ријечка Нахија, с. 392 и даље; С. Вукосављевић, Организација динарских племена, с. 19 и даље; П. Шобајић, Бјелопавлићи, с. 265 и даље.
- ²¹⁶ С. Вукосављевић: Организација динарских племена, с. 92—93 и даље.
- ²¹⁷ O. Schrader: Reallexicon II, s. 452—454.

R é s u m é

Dr. VASA ČUBRILOVIĆ

Résumé

Dr. VASA ČUBRILOVIĆ

TERMINOLOGIE DE LA SOCIÉTÉ ORGANISÉE EN TRIBUS AU MONTÉNÉGRO

Dans la présente étude l'auteur expose l'histoire de l'emploi de certaines dénominations dans la terminologie des sociétés organisées en tribus chez les Slaves du Sud en général et chez les Monténégrins dans la période du XVIe au XIXe siècle en particulier. Il y porte, en outre, son attention principale sur les changements survenus dans l'économie et l'organisation sociale des peuples yougoslaves à travers les siècles, et essaye d'établir en quelle mesure ces changements ont-ils exercé une influence sur la modification de la terminologie de leurs sociétés organisées en tribus, soit au point de vue du sens, ou bien au point de vue du mode d'emploi de certains termes pour désigner les formes particulières d'organisation de ces sociétés.

En même temps l'auteur expose les méthodes au moyen desquelles il est arrivé à établir l'emploi de différents termes pour exprimer les notions identiques dans le langage populaire et dans la terminologie scientifique. Il prenait pour son point de départ la conception que, pour former une terminologie scientifique uniforme pour les sociétés organisées en tribus chez les Slaves du Sud et avant tout au Monténégro, il ne faut pas perdre de vue la terminologie déjà usitée parmi le peuple et dans la science en évitant de créer de nouvelles expressions. Da même, il faut se garder de généraliser les termes locaux et d'appliquer les expressions d'une époque aux notions d'une autre époque. Conformément à ces principes il propose les termes qu'il a jugés les plus propres pour désigner les différentes formes de la société organisée en tribus.

La présente étude traite les termes gentilices suivants: *porodica*, *obitelj*, *familija* (famille), *dom*, *kuća* (maison), *porodična zadruga* (grande famille indivise chez les Slaves du Sud), *rod* (gens), *bratstvo* (phratrerie), *koleno* (ligne de parenté), *bližika* et *pleme* (tribu). L'auteur expose aussi l'évolution historique de l'emploi et du changement de signification de chacun de ces termes dans la langue populaire et la langue scientifique des temps les plus reculés jusqu'à présent. Il nous fait connaitre ensuite comment une expression fut-elle employée jadis et quelle en était la signification, en nous informant en même temps de son emploi actuel par le peuple et la terminologie

scientifique. Finalement, il formule sa propre opinion sur le meilleur emploi des expressions particulières et donne des indications où celles-ci devraient être remplacées par des termes plus convenables.

Il examine avec un intérêt particulier les termes *kuća*, *rod*, *bratstvo* et *pleme*, car on en confond le plus souvent la signification. L'auteur propose que l'emploi du terme *kuća* soit limité aux notions suivantes: maison, bâtiment, habitation, maison comme unité économique et statistique. L'expression *kuća* au sens de famille individuelle et famille indivise devrait être remplacée par les dénominations patronymiques de *porodica*, *obitelj*, *zadružna porodica* et *zadružna kuća*. De même le terme *kuća*, pour désigner plusieurs familles ayant une origine commune, dans le cadre de la société organisée en tribus au Monténégro, devrait être substitué par le terme *malo bratstvo* (petite phratie).

En ce qui concerne le terme *rod*, l'auteur est d'avis qu'il ne devrait être employé qu'au sens de communauté gentilice des sociétés antiques, la gens comme désignation de parenté, suivant la ligne paternelle et maternelle, groupe de familles issues d'un ancêtre commun, privé de compétences économiques et des compétences en matière des droits réels et de droit pénal, dont étaient investies les communautés de ce genre dans la société gentilice classique.

Le terme *bratstvo* comme communauté gentilice, économique, territoriale-administrative, de droit pénal et religieuse de plusieurs familles, issues d'un ancêtre commun dans la société libre organisée en tribus, représentant un degré intermédiaire entre la famille individuelle et la famille indivise d'un côté et la tribu de l'autre, paraît être l'expression la plus appropriée pour désigner cette forme d'organisation de la société susmentionnée.

Le mot *pleme* comprend la notion de l'organe suprême de la société organisée en tribus, ainsi que l'union des phratries libres en une communauté territoriale, administrative, militaire, économique et religieuse. On l'employait et on l'emploie toujours dans ce sens non seulement dans la terminologie des anciennes sociétés slaves organisées en tribus, mais aussi dans la terminologie de la société monténégrine organisée en tribus, à partir du XVIe au XIXe siècle. D'après le terme *pleme* on a formé aussi l'expression pour désigner une société dont la tribu est la caractéristique principale: *plemensko društvo*. Dans la science nationale yougoslave on l'emploie parallèlement aux autres expressions, telles que *rodovsko društvo* (société gentilice), *besklasno društvo* (société sans classes), *staro društvo* (société ancienne) pour désigner les notions analogues.

РЕГИСТАР

Урадио: Ђорђе Ц. Тешић

Скраћенице: в. = видети; у зн. = у значењу; м. = место; об. = област; пл. = племе, племенски; род. = родовски; топ. = топоним, топографски

- Албанија, земља 28, 30
анийройогеографска наука, 8, 43
Арбанаси 28, 29
археологија 34
Асен Михаило, бугарски цар 24

Бајиће, м. 8
Балкан 2, 4, 6, 38, 39; — Б. Полуострво 27, 34, 39
Балишић Бурађ 35
Балишићи 6, 28
Бањани, пл. 38
Барађа М. писац 4, 18, 21, 27, 32, 37, 38, 41
баштина 13, 18, 19, 24, 26, 33, 35, 36; — у зн. дом, породица 11
Бјелойавлићи, пл. 15, 30, 38, 40, 42
ближика, ујка и даља родбина 15, 18—20, 28, 33, 45, 46
ближикаштво, протекционаштво 33
ближиство, у зн. дом, породица 11
блишина, блисак 33, 36
Богишић В. писац 4, 9, 15, 17, 20, 30
Бока Котурска 5, 8, 15
Босна, област 2, 12, 25, 32, 35, 36, 44; — река 2
Бошковићи, братство 15
Брајићи, кнежина 40
браћа, браћа, у зн. братство 24, 25, 31, 36
Брашоножићи, пл. 29, 30, 42
браћество, заједница породица истог порекла 2, 3, 5—7, 10, 13—16, 18—23, 24—31, 33—38, 40—46; — у зн. дом 11, в. кућа, махала, племе, породица браћа у зн. братство 1, 2, 28, 33
Бујанни, пл. 38, 44
Буковица, об. 20.

вајат 14
вес, вес, у зн. дом, кућа 1; — вијес 37

Васојевићи, пл. 40
Венеција 39
Вејриначки стапаћућ, в. статути вериге, у зн. породица, кућа 9, 13
Византија 35
Винодолски закон, в. закони власи, сточари 24, 25
властела, власићелин 11, 18, 25, 30
власти младачка 39, 41; — турска 4, 5, 6, 28, 29, 40; — феудална 12, 35
Војводина 14
враждса 25
врбе, у зн. дом, породица 11
врвни, 24
Врбански стапаћућ, в. статут, закон Вукосављевић С. писац, 23, 30, 43

Гвозд, планина 3, 36
географска номенклатура 2, 40
Германи 26
главари, братственички и племенски 41, 42
Гласинац 23
Голубовићи, братство 19, 25, 41
господар, домаћин куће 12
Грбаљ, жупа 8, 39, 40
Грци, стари 5, 26

Далмација 8, 15, 17, 20
Даничић Ђ. писац 4, 9—11, 18, 32
двор, у топ. и род. зн. 1, 2, 13
дебела крв, сродство по мушкиј линији 20
дељеници, у задрузи 15
дербенџиска служба 39
дефићери, пописи 13
Дечански Стефан 10, 19
дидићи, ситно род. племство 3, 37
дим, у зн. кућа, породица 9, 12, 13, 44
димница, порез 12
дом, у топ. и род. зн. 1, 2, 7—13, 15, 16, 19, 20, 44; — назив за манастир

- 10; — кућа родитеља 10, 11, в. до-
маћин, кућа
домаћица, домаћица 11
домаћин 11, 24; — у зн. дом 11
домаћинство 15, 16, в. породица
Доменићан, пис. 11
досељење Јужних Словена 27, в. насе-
љавање
држава 1, 2; — грађанска 7, 42; —
класна 5, 31, 44, 46; — немањићска
5, 26; — племенска 43; — средње-
вековна 3, 12, 13; — феудална 2—4,
7, 28, 34, 35, 38, 39, 42, 44; — црно-
горска 42
Дробњаци, пл. 38
друштво, стари термин за задругу 17;
— бескласно 44; — грађанско 7; —
јужнословенско 1; — класно 5, 9, 31,
44, 46; — патријархално 9, 16, 18,
22; — племенско 1, 3—8, 11, 15,
21—26, 28—34, 36, 38, 39, 41, 43—46;
— првобитно 22, 43, 44; — родовско
2—4, 7, 9, 22, 26, 28, 29, 31, 34—35,
41, 43—46; — словенско 34; — сре-
дњевековно 6, 22, 31, 37; — феу-
дално 2, 3, 5—7, 21, 34, 35, 37—39,
42, 44
Дубровник 25, 36
Дубровчани 12, 19, 24, 26, 35, 36
Душан, краљ 5, 8, 11, 18, 19, 35
Душанов законик в. законик

Борђевић Т. писац 4

Европа 3, 27, 34, 43
Енгелс Ф. писац 5, 17, 21, 26
Ердељановић Ј. писац 4, 8, 15, 23,
29—31, 42, 43
еитнологија, наука 4, 5, 8, 19, 27, 34, 43

јсуша, територијално управна јединица
2—6, 25, 27, 29, 34, 35, 37—41, 44
јсушан 38

завичај, у зн. кућа, дом 11
задруга кућна 3, 5, 12, 14, 16, 17—18,
19, 21, 23, 27, 29, 35, 36, 44, 45, в.
кућна дружина, обитељ, породица
заједница братства 29, 34, 37, 38,
41, 42, 44, 46; — властеоска 36; —
крвна 25, 41; — кућна 19; — пле-
менска 26, 42; — породична 22, 23,
37, 45; — првобитна 21; — родовска
23, 25, 30, 31, 40; — родбинска 9, 10,
15, 16, 22, 24, 28, 38; — родбинско
дворна (у Хрватској) 37, 38; — сео-
ска 3, 27, 37; — сродничка 42
Закон винодолски 9, 11, 19, 21, 24, 32,
33; — врбански и трсатски 9; —
грађански у Србији 17

Законик Душанов 10—12, 18, 19, 24,
32, 33, 36; — Имовински у Црној
Гори 10, 13
Задад 5
Земља, земља 2, 5, 6, 19, 28, 35, 36; —
река 2, 38, 39
Зујци, пл. 38, 42

Индо-Германи 43
историска наука 4, 26, 43
Италија 8
Јадранско Море 3, 36
Јанковић Д. писац 4
Јиречек К. писац 4, 15, 21, 26, 43
Јовићевић А. писац 11, 14, 30, 43

кадилук, управна јединица 39
Кајкавци 16
кайтанија, управна јединица 42
Караџићић М., писац 23
Караџић Вук, писац 8, 10, 13—15, 17,
19, 21, 28, 32, 45
карије, управна јединица 6, 38, 40, в.
село
кайтунар, в. премићур
кайтуни сточарски 5, 6, 24, 25, 28, 35,
38, 39, 40, 41
Кайтунска Нахија 40
Качићи, братство 38
Клајић В. писац 4, 17, 21, 43
клан 29
кмећ 19
кнегизина у управном и родовском зн.
2, 6, 7, 28, 38—42
кнез, самоуправни орган 6, 25, 39—42,
в. премићур
колапарна линија у сродству 1
колено, степен крвног сродства 19, 26,
31—32, 46; — у зн. дом 11; — или
колено 37 в. лоза, напразије, останак,
пањ, пас
кољенићина, кољеничина, колено (gene-
ratio) 32
колиба, в. кућа
колонизација Црногораца у Војводини
14
Косача, династија 28
Костићићић М. писац 4
Котари, област 20
Котроманић Стеван, бан 36
крава, у зн. сродство 35; — у зн. дом,
кућа 11
круна освешта 12, 25, 30, 33, 46
кровни, рођак 24
Кременичани, пл. 41
Кривошије, пл. 38, 39
кросно име, слава 29, 30, 45, в. слава
кућа, израз за шатор, сеницу, колибу
11; — или: стан, својта, у зн. дом,
породица 11; — у топ, и род. зна-

- чењу 1, 2, 6, 7, 9, 10, 11—16, 20, 23, 28, 30, 31, 35, 36, 41, 44, 45, 46; — једноћелична и двоћелична 14; — у зн. братство 15, 16; — велика, стари термин за задругу или братство 17, 29, 31, 46; — задружна и инокосна 10, 12, 13, 15, 22, 28, 38; — јака, у зн. мањег братства или задруге 31; — као управна јединица 16; — мајстор 12; — не сме се продати 14, в. дим, дом, племе, породица, стан кућаник, кућаница 13
 кућар 13
 кућарина, харач 13
 куће, мање насеље 12, 16
 кућер 13
 кућна дружина, стари термин за задругу 17
 кухиња, у зн. кућа 13, 14
 Кукари, братство 38
 Кучи, пл. 29, 33, 38, 40, 42
 Кчево, жупа 40
- Лазаревићи, породица 8
 Лановић М. писац 21
 лайтерална линија, непосредно сродство (родитељ — деца) 1
 лижбе, код продаје баштине 33
 Лика, област 15, 20, 37, 38
 Лимићи, пл. 41
 Лисац, село 36
 Литавци 18
 Лоза, израз за порекло, колено (generatio) 20, 29, 32, 46, в. род
- Љайчани, пл. 38, 44
- Мажуранић В. писац 4, 8, 10, 11, 16, 17, 19—21, 26, 27, 37, 35—37
 Маине, племе 39
 Малисори 30
 Малонићи, братство 25, 41, 42
 Млечани 39
 манастир 10, 12, 24; — св. Вазнесења 19; — Дечани 35; — Жича 19; — Хиландар 8, в. дом, кућа, стан
 Манастирица, село 35
 Мандић О. писац 3, 4, 17, 21, 22, 27, 28, 37, 38
 марка, економско територијална јединица у Немачкој 27
 Мартиновићи, породица 8
 маршалска служба 39; — м. йовава-сташе 6, 39
 майстријархат 21, 22
 мајала, у селу 13, 28; — у зн. братство 30
 меѓдан 8
 Мијајловић С. писац 23
- Мирковић М. писац 4
 Морган Л. писац 1, 5, 21, 26, 40
- нарашићај 20, 35
 народна ћесма 10, 15
 насељавање на Балканско Полуострво 34, в. досељење
 наслеђивање имовине 29, 30, 33, 46
 најтракјеје у зн. колено (generatio) 32
 нахија, управна област 6, 28—30, 39, 40, 42
 Немањићи 35
 Немци 26
 Немачка 8
 Новак В. писац 4
 Новаковић С. писац 4, 12, 43
 Нови век 9, 13
 Новиградски зборник 11
 Његоши П. П. писац 13, 43
 Његуши, пл. 38
- общијељ, родовски термин 1, 2, 8, 10, 11, 14, 16, 18/21, 26; — у зн. задруга 9, 17; — или породица 44, в. стан породица
 обичајно ђраво, 3, 12
 огњиште заједничко 12—14; — у зн. кућа, породица 9, 13, 44
 одива, невеста 20
 Озринићи, пл. 38, 40
 околина, у топ. управном и род. зн. 2, 35
 ойшина, у топ. управном и род. зн. 2, 29, 34, 38, 41, 42
 Орија Лука, м. 15
 Оријен, пл. 38
 Османак, у зн. колено (generatio) 32
 Осбојићи, р. 12
 ојражина у зн. род 19
- Павловић Р. писац 23
 Павловић Радослав, кнез 25
 Пајовићи, братство 15
 пањ. у зн. колено (generatio) 32, 46
 јас, јојас, у зн. колено (generatio) 32, 46
 јатријархат 21
 јатрилинеарност, порекло по мушкој линији 29
 јатронимичка значења у називима 1—3, 8, 14—16, 18, 19, 40, 42—45
 Паштровићи, кнежина 13, 15, 20, 28, 32, 33, 39, 40, 41
 Пейковић Василије, владика 8; — Данило, владар 42
 Пијери, пл. 38, 40
 Пјешивци, пл. 38
 љеме 1, 2, 5—7, 13, 14, 16, 19—22, 25—32, 33—44, 45, 46; — у зн. брат-

- ство или задружна кућа 28, 35; — у зн. владарска кућа 35; — или йлеменичина у зн. братство 26; — у зн. кућа, родбина, сродство, потомство, братство 43; — у зн. дом 11, в. кућа йлеменска номенклатура 2; — организација 24
 йлеменско уређење 43
 йлеменско родовско 35—37
 Побори, племе 39
 љубрайтимство 29
 љовеља 11, 24, 40; — Ивана Црнојевића 12; — Стефана Дечанског 10, 12; — Стефана Душана 8, 35; — Стефана Уроша III 35
 љодјуја, у топ. управном и род. зн. 2
 Польца, жупа 3, 25, 28, 38, 40, 41
 Пойовић В. писац 4
 љорекло 20, 35, в. род
 љубомство 20, 46, в. племе
 Поуње, об. 37
 љородица, основна друштвена јединица 7, 10, 11, 19—23, 25, 27, 29, 41; — задружна и инокосна 9, 12, 14—18, 26, 30, 31, 34, 44—46; — у зн. род или братство 8, 9; — у зн. кућне задруге 18; — у зн. дом, домаћинство, кућа, обитељ, пород, фамилија, фамеља 8, 9, в. огњиште, стожер
 љраво љрвокућа 33, 46
 Први свејски раш 23
 љремијур, катунар, кнез, старешина сточарских катуна 40
 Приморје 6
 Прокопије писац 34
 Псевдо Цезарје, писац 34; — Маврикије, писац 34
 Пуцић М. писац 8
 Радивојевић Т. писац 23
 Радоњић Ј. писац 4, 21, 26
 рало, као мера (рало земље) 14
 Раки Ф. писац 4, 17, 21, 26, 27, 38, 43
 Рашика, област 2, 35; — река 2
 ред мушки и женски, у зн. колено (generatio) 32
 Ријечка Нахија 11, 30
 Римљани, стари 5, 26
 Рмањ, м. 25
 род, сродство по мушкиј и женској линији 1, 2, 15, 18—24, 26, 29—33, 35, 37, 41, 45, 46; — у зн. родитељске куће (после удаје) 10, 11, 20; — у зн. лоза, порекло 20, в. породица, отражина, својат, својбина
 родбина, сродство 18—20; — или роднина 20
 родбинство, сродство 20.
 родим, у зн. род 19
 родовска номенклатура 9
 родовско уређење 8, 22
 родство, сродство 19, 20
 Руси 21, 22
 савез йлемена 28, 41, 42
 самоуправе катунске 3, 35, 39; — кнежинске 39, 40; — нахиске 39; — сеске 2
 Савковић Радич, племић 36
 санџак, управна област 6, 39, 40
 својат у зн. род 19
 својбина у зн. род 11, 19, 33
 својата, крвни сродници 19, 20, 45, в. кућа
 село у топ. управном и род. зн. 1—3, 6, 11, 14, 16, 23, 24, 27, 28, 30, 34, 35, 37, 39—42
 сеница в. кућа
 Сеоба народа 33
 Скадарска равница 39
 скучина, стари термин за задругу 17; — йлеменска 34
 слава заједничка 23, в. крсно име
 Славонија 15
 Словени 24, 33, 43; — Јујини 10, 14, 22, 26, 27, 29, 34, 43; — сѣфи 1, 16, 22
 сљеме, кућа, кров 15
 Смишниклас Т. писац 4, 17, 21, 43
 колана 39
 Соловјев А. писац 4
 Срби 4, 16, 17, 21, 35, 43; — Србљи 2
 Србија 3, 12, 17, 20, 35
 Средњи век 2—5, 8—12, 16, 18, 19, 21, 22, 25—28, 31, 34, 35, 36—38, 40, 44, 45
 сродство по мушкиј и женској линији 1, 19, 20, 45, 46, в. племе
 СССР 17
 стан, кућа, манастир, стари изрази за обитељ 9, в. кућа
 Стјанојевић С. писац 4
 Стјанић врбански 11, 33; — веприначки 11; — граничарски 17; — пољички 10, 11, 24, 32, 33, 41
 Стјефан, бан 19; — Првовенчани 19; — Урош III 35
 стиожер, стари назив за задружну породицу 17
 сточари 41; —nomadски и полуномадски 3; — катунски 38
 сточарење nomadско и полуномадско 6
 шанка крв, сродство по женској линији 20
 Тараоновски Т. писац 4
 Тацић, писац 3
 тимарски сисијем 6, 39
 Тимок, об. 13, 16
 Тишичири пл. 41
 Томић С. писац 29

- титологичка номенклатура* 1, 2, 7—10,
14—16, 40
тираг, тирага у зн. род 19, 35
традиција 42
тирбушчићи, тирбушка, назив за мањи
огранак братства 30
Требиње 25
Турски закон в. закон
турчинска служба 39
Турска 6, 39; — епоха 8; — управа 39;
— освајања 5, 6
Турско царство 6, 39, 40
Тури 4, 6, 13, 38—40
Теклићи пл. 38
Ћилер 14
Боровић В. писац 4
удаја 20
фамилија, породица 7—11, 14, 15, 44;
— у зн. ужег појма куће 16; — стари
назив за задругу 17; — у зн. колено
(generatio) 32, в. породица
Филиповић М. писац 15, 23, 27, 29
Филуриске љовласиће 6, 39
фис 30
Француска 17
- харач* 13 x
Хауїтман Л. писац 4, 21
Херцеговина 4, 6, 9, 15, 25, 28, 29, 42
хиже у топл. и род. зн. 1, 2, 10, 11, 13,
16, 17, 19
Хранић Сандаљ, војвода 25, 36
Хрвани 2, 4, 17, 26, 37, 38
Хрватска 3, 4, 10, 17, 21, 25, 27, 28,
32, 35—38, 44
Цвијић Ј. писац 4, 43
Цезар 3
Црницица, жупа 40
Црна Гора 1, 4—11, 13—15, 20, 23—25,
27—31, 33, 38, 39—46
Црногорци 14
Црнојевићи 6, 28; — Ђурађ 19, 25, 41;
— Иван 12, 25
Цуце, пл. 38
шатфор, в. кућа
Шишић Ф., писац 17, 21
Шобајић П. писац 9, 15, 30
Шрадер О. писац 5, 26
Штит 19
Шубићи, братство 38
Шуфлај М. писац 4